

Tomasz Pełech

Uniwersytet Wrocławski

Université Clermont-Auvergne

ORCID: 0000-0002-3722-568X

AMMIRALIUS, MIRDALIM, AMIRDALIS – KREACJA MUZUŁMAŃSKICH DOWÓDCÓW W CZASIE WALK O ANTIOCHIĘ W ŁACIŃSKICH ŹRÓDŁACH DOBY PIERWSZYCH KRUCJAT (DO OKOŁO POŁOWY XII WIEKU)

Kronikarze-uczestnicy pierwszej krucjaty na drodze do Jerozolimy zetknęli się z wieloma postaciami kręgu kultury islamskiej, których przedstawili na kartach swoich dzieł. Oprócz wschodnich władców, takich jak Seldżucki sułtan Kilidż Arslan, wezyr Egiptu Fatymidów al-Afďal czy atabeg Mosulu Kurbuga, pojawiają się również mniej znaczące osobistości, odgrywające epizodyczne role w opisie wyprawy. W czasie oblężenia Antiochii drugoplanowe postacie występują niemal we wszystkich źródłach łacińskich. W *Gesta Francorum*¹ i *Historia de Hierolosymitano Itinere* Piotra Tudeboda przedstawieni zostali dwaj bezimienni emirowie, z których jeden jest dowódcą cytadeli antiocheńskiej, a drugi najprawdopodobniej zarządcą majątku Kurbugi. Natomiast w *Historia Francorum* Rajmunda z Aguilers² oraz *Historia Hierosolymitana* Fulchera z Chartres³ pojawia się doradca atabega Mosulu. Uwagę przykuwa to, że wszystkie te postacie występują w powyższych relacjach podczas opisu tego samego, krótkiego wydarzenia, jakim jest decydujące starcie krzyżowców z Kurbugą. Znacząco różnią się jednak pod względem nadanego imienia, wskazanego pochodzenia czy pełnionej funkcji w narracji. Dlatego też w niniejszym artykule podjęty zostanie problem przedstawienia muzulmańskich dowódców, związanych z Kurbugą w czasie oblężenia Antiochii. Czy – w zależności od źródła – można ustalić, że są to bohaterowie literaccy bądź rzeczywiste postacie historyczne? Jaką rolę odgrywają w poszczególnych narracjach? Jak do połowy XII wieku kształtował się w innych źródłach przekaz o wskazanych dowódcach?

Gesta Francorum jest najstarszą ze znanych kronik opisujących pierwszą wyprawę krzyżową. Dzieło powstało w środowisku związanym bądź sympatyzującym

¹ *Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum*, wyd. H. Hagenmeyer, Heidelberg 1890 [=GF], XXI, 5, s. 317-318; XXIX, 10, s. 379; XXIX, 11, s. 380-381.

² *Le „Liber” de Raymond d’Aguilers*, wyd. J.H. Hill, L.L. Hill, Paris 1969 [=RA], s. 80-81.

³ *Fulcheri Carnotensis Historia Hierosolymitana (1095-1127)*, wyd. H. Hagenmeyer, Heidelberg 1913 [=FC], I, XXI, 4-6, s. 253-254.

z Boemundem z Tarentu najprawdopodobniej w okresie od końca roku 1099 do 1101⁴. Kwestia autorstwa utworu od wieków porusza umysły badaczy, niemniej twórca bądź twórcy pozostają anonimowi⁵. Ścisłe związana pod względem kompozycji i treści z *Gesta Francorum* jest *Historia de Hierosolymitano Itinere* Piotra Tudeboda⁶, której autor przedstawił się jako ksiądz z Civray, położonego około 50 km na południe od Poitiers⁷. W swojej wersji najprawdopodobniej oparł się na wczesnej redakcji *Gesta Francorum*, a także na *Historia Francorum* Rajmunda z Aguilers, skąd zaczerpnął m.in. opis przejścia krzyżowców przez terytoria bałkańskie⁸ czy śmierci Ponsa z Balazun (Balazuc)⁹. Pomimo łatki kompilatora, Piotr Tudebod uzupełnił pracę kilkoma informacjami z własnego doświadczenia¹⁰, dając szczegółowe przedstawienie męczeńskiej śmierci Rainalda Porcheta¹¹, procesji wokół murów Jerozolimy¹² oraz śmierci członków własnej rodziny, poległych w czasie ekspedycji – Arvedusa i Arnolda¹³. *Historia de*

⁴ Na temat daty powstania i autorstwa *Gesta Francorum* zob. H.-J. Witzel, *Le problème de l'auteur des Gesta Francorum*, „Moyen-Age” 1955, 61, s. 319-328; H. Oehler, *Studien zu den Gesta Francorum*, „Mittelaltersches Jahrbuch” 1970, 6, s. 58-97; K.B. Wolf, *Crusade and Narrative: Bohemond and the Gesta Francorum*, „Journal of Medieval History” 1991, 17, s. 207-216; C. Morris, *The Gesta Francorum as Narrative History*, „Reading Medieval Studies” 1993, 19, s. 55-71; J. France, *The Anonymous Gesta Francorum and the Historia Francorum qui ceperunt Iherusalem of Raymond of Aguilers and the Historia de Hierosolymitano itinere of Peter Tudebode: An Analysis of the Textual Relationship between Primary Sources for the First Crusade*, [In:] *The Crusades and Their Sources: Essays Presented to Bernard Hamilton*, red. J. France, W.G. Zajac, Aldershot 1998, s. 39-70; J. France, *The Use of the Anonymous Gesta Francorum in the Early Twelfth-Century Sources for the First Crusade*, [In:] *From Clermont to Jerusalem: The Crusades and Crusader Societies, 1095-1500*, red. A.V. Murray, Turnhout 1998, s. 29-42; J. Flori, *De l'Anonyme normand à Tudebode et aux Gesta Francorum. L'impact de la propagande de Bohémond sur la critique textuelle des sources de la première croisade*, „Revue d'Histoire Ecclésiastique” 2007, 102, s. 717-746; M. Bull, *The eyewitness accounts of the First Crusade as political scripts*, „Reading Medieval Studies” 2010, 36, s. 23-37; por. J. Rubenstein, *What is the Gesta Francorum, and who was Peter Tudebode?*, „Revue Mabillon” 2005, 16, s. 179-204.

⁵ Ostatnio N. Dass zaproponował, aby imiona widniejące na końcu manuskryptu *Vatican Reginensis latini 641*, tj. *Petrus clericus de Mirabea. Wilelmus clericus de Vosailia. Gauterea de Funfreide laicus. Johannes de Gelis laicus*, uznać za autorów *Gesta Francorum*, jednak opinia ta nie spotkała się z akceptacją środowiska naukowego, gdyż mogły to być imiona kopistów, zob. *The Deeds of the Franks and Other Jerusalem-Bound Pilgrims. The Earliest Chronicle of the First Crusade*, tłum. N. Dass, Lanham-Boulder-New York-Toronto-Plymouth 2011, s. 6.

⁶ J. France, *The Anonymous Gesta Francorum and the Historia Francorum qui ceperunt Iherusalem...*, s. 55; J. Rubenstein, *What is the Gesta Francorum...*, s. 179-204; J. Flori, *Chroniqueurs et propagandistes. Introduction critique aux sources de la Première croisade*, Genève 2010, s. 89-105; M. Bull, *The Relationship Between the Gesta Francorum and Peter Tudebode's Historia de Hierosolymitano Itinere: The Evidence of a Hitherto Unexamined Manuscript (St. Catharine's College, Cambridge, 3)*, „Crusades” 2012, 11, s. 1-17.

⁷ Peter Tudebode, *Historia de Hierosolymitano Itinere*, wyd. J.H. Hill, L.L. Hill, Paris 1977 [=PT], przypis b, s. 138: *Petrus sacerdos Tudebovis Sivracensis*.

⁸ *Ibidem*, s. 32-43.

⁹ *Ibidem*, s. 132.

¹⁰ Zob. GF, s. 48-58.

¹¹ PT, s. 79-81.

¹² *Ibidem*, s. 138.

¹³ *Ibidem*, s. 97, 116.

Hierolosymitano Itinere jest źródłem wczesnym, gdyż powstało najprawdopodobniej w okresie 1099-1104¹⁴.

W opisie zmagania pod Antiochią autor *Gesta Francorum* rysuje następujący obraz sytuacji Franków. Po wyczerpującym oblężeniu krzyżowcy zdobyli miasto, ale nie udało im się opanować cytadeli. Na domiar złego z odsieczą dla muzułmańskiej Antiochii przybył atabeg Mosulu Kurbuga i przejął cytadelę z rąk Šams ad-Dawli, syna poległego dowódcy tureckiego garnizonu Yağisiyana¹⁵. W tym momencie na scenę wkracza jeden z dowódców Kurbugi:

I tak po przejściu cytadeli Kurbuga wezwał ze swoich ludzi pewnego emira, o którym wiedział, że jest prawdomówny, łagodny oraz spokojny, i powiedział mu: „Chcę, abys wszedł do tej cytadeli dopilnować wierności wobec mnie, ponieważ od dawna wiem, że jesteś najwierniejszy i dlatego proszę cię, abys z najwyższą troską strzegł tej warowni, a ponadto przecież wiem, że w działaniu jesteś bardzo rozważny i tutaj niemal nikogo bardziej prawdomównego i dzielnego nie mogę znaleźć. Odpowiedział mu emir: Nigdy nie chciałbym odmówić ci posłuszeństwa w wykonaniu takiego obowiązku, lecz nim mógłbyś przekonać mnie twoją zachętą, to w ten sposób postąpię, że jeśli Frankowie rozbiją cię w śmiertelnym starciu i zwyciężą, to od razu oddam im tę cytadelę. A Kurbuga powiedział mu: Znam cię jako tak uczciwego i roztropnego człowieka, że ja się zgodzę na wszystko cokolwiek dobrego chcesz zrobić”¹⁶.

Opis Piotra Tudeboda tylko nieznacznie różni się od powyższego tekstu szykiem wyrazów oraz wykorzystaniem bliskoznacznych słów. Obaj autorzy nie wskazują imienia dowódcy Kurbugi, posługując się jedynie terminem *ammiralius* czy *amiralius*¹⁷, który pojawia się w wielu innych miejscach *Gesta Francorum* oraz *Historia de Hierolosymitano Itinere*, również w formach takich jak *ammiraldus*¹⁸, *amiravisus*¹⁹ czy *amiravisus*²⁰. Tytuł ten występuje też w pozostałych źródłach napisanych przez uczestników krucjaty, na przykład: *admiratus et princeps* – na określenie Kildż Arslana²¹, *Antiochiaie*

¹⁴ Zob. J. France, *The Anonymous Gesta Francorum and the Historia Francorum qui ceperunt Iherusalem...*, s. 43.

¹⁵ GF, XXI, 3, s. 316; PT, s. 89-90.

¹⁶ GF, XXI, 5, s. 317-318: „Recepto itaque castris, Curbaram convocavit unum ammiralium ex suis, quem sciebat veracem, mitem et pacificum, et ait illi: Volo, ut intres in fidelitatem meam custodire hoc castrum, quoniam ex longissimo tempore scio te fidelissimum, ideoque precor te, ut summa cautela hoc serves oppidum, adhuc namque quod scio te in opere prudentissimum, nullum magis veracem et fortissimum hic modo reperire possum. Cui ait ammiralius: Tibi unquam de tali nollem obedire officio; sed priusquam me tuo arguas stimulo, hoc faciam illo tenore, ut, si Franci eiecerint vos de mortali proelio et vicerint, eis continuo tradam hoc castrum. Dixitque illi Curbaram: Tam honestum et prudentem te cognosco, ut omne quicquid boni vis agere, ego consentiam”; por. PT, s. 90-91; tłumaczenia w artykule własne.

¹⁷ GF, XXI, 5, s. 318; XXIX, 10-11, s. 379-381; PT, s. 90-91, 113.

¹⁸ GF, XVIII, 8, s. 284; PT, s. 76.

¹⁹ GF, XXXIX, 5, s. 485.

²⁰ PT, s. 143; na zróżnicowanie form zapisu tytułu emir (ʿamīr; أمير), pojawiających się w źródłach uczestników I krucjaty, uwagę zwrócił L.-R. Ménager, zob. *idem*, *Amiratus – Ἀμῆρατς. L'Émirat et les Origines de l'Amirauté (XIe-XIIIe siècles)*, Paris 1960, s. 17.

²¹ FC, I, XI, 4, s. 192.

princeps et admiratus – Yağısıyana²², *admiratus* – Malika Ghaziego ibn Daniszmanda²³, *amiraius* – al-Afđala²⁴. Najprawdopodobniej jest to przejaw latynizacji arabskiego słowa 'amīr (أمير), oznaczającego 'dowódcę' bądź 'księcia'. W języku łacińskim wariacje terminu *ammiralius* najprawdopodobniej są związane z formą participium perfecti passivi czasownika *admiror, admirari, admiratus sum* – 'podziwiać', 'patrzeć z podziwem, z uznaniem', 'dziwić się', 'zdumiewać'²⁵. Zatem można stwierdzić, że w *Gesta Francorum* i *Historia de Hierolosymitano Itinere* na określenie dowódców muzułmańskich wykorzystano łacińską formę, brzmiącą podobnie do zasłyszanego tytułu z języka arabskiego²⁶.

Kronikarze zwracają uwagę na cechy charakteru opisywanej postaci. *Ammiralius* jest przedstawiany jako *verax* ('prawdomówny'), *mitis* ('łagodny', 'spokojny'), *pacificus* ('pokojowy', 'twórca, dawca pokoju'), *honestus* ('uczciwy') i *prudens* ('roztropny', 'mądry')²⁷. Ponadto odznacza się wiernością i lojalnością w stosunku do Kurbugi, co w perspektywie łacińskich autorów, żyjących w świecie relacji senior-wasal, nie było bez znaczenia²⁸.

Pozytywna charakterystyka postaci wiąże się z jej rolą w całości narracji o bitwie pod Antiochią. Kurbuga rozkazuje emirowi przejąć pieczę nad cytadelą antiocheńską, aczkolwiek jego odpowiedź na żądanie atabega Mosulu powinna zwrócić uwagę czytelnika. Informuje bowiem, że wykona powierzone mu zadanie, ale stawia warunek – jeśli Frankowie zwyciężą, podda fortecę. Na co Kurbuga przystaje²⁹. Należy podkreślić, że kronikarze pisali ze znajomością wydarzeń i rezultatu bitwy, niemniej pozostaje sprawą niemal oczywistą, że autorzy chrześcijańscy nie mogli być świadkami dialogów, mających miejsce w obozie wroga i wszelkie przemowy są ich literacką inwencją. W tak zarysowanej perspektywie istotne znaczenie ma zakończenie narracji o bezimiennym emirze, kiedy Kurbuga ostatecznie przegrywa bitwę z krzyżowcami, a *ammiralius*, tak jak zapowiedział, poddał cytadelę: „Zaś emir, który strzegł cytadeli, przestraszył się bardzo, kiedy zobaczył Kurbugę i wszystkich innych uciekających

²² *Ibidem*, I, XV, 7, s. 220.

²³ *Ibidem*, I, XXXV, 2, s. 346.

²⁴ RA, s. 110, 155-156.

²⁵ Zob. L.-R. Ménager, *op. cit.*, s. 16.

²⁶ Podobnie zauważa L.-R. Ménager, który wskazuje, że w okresie poprzedzającym wyprawę krzyżowe w basenie Morza Śródziemnego można odnaleźć funkcjonowanie słów *amiratus* i *admiratus* najprawdopodobniej będących wynikiem latynizacji arabskiego słowa 'amīr, zob. *ibidem*, s. 16.

²⁷ GF, XXI, 5, s. 318; PT, s. 90-91.

²⁸ GF, XXI, 5, s. 318; PT, s. 90-91; z ostatnich prac na temat lojalności w średniowiecznej Europie łacińskiej zob. *Loyalty in the Middle Ages: Ideal and Practice of a Cross-Social Value*, red. J. Sonntag, C. Zermatten, Turnhout 2015.

²⁹ GF, XXI, 5, s. 318; PT, s. 90-91.

przed wojskiem Franków z pola walki. Natychmiast z wielkim pośpiechem poprosił o sztandary Franków³⁰.

Przedstawione na początku pozytywne cechy emira, prawdomówność czy uczciwość potwierdzają się w tekście, gdyż tak jak zapowiedział, oddaje cytadelę krzyżowcom. Na początku opisu wprowadzony jest zatem sygnał, że relację można traktować jako profetyczną, ponieważ zapowiada przyszłe zwycięstwo Franków nad wrogiem w bitwie³¹. Ostatecznym zwieńczeniem całości narracji jest nawrócenie się emira na chrześcijaństwo:

Wtedy zaś przybył czcigodny mąż Boemund i dał mu [dowódcy cytadeli – autor] swój sztandar. Ten natomiast przyjął go z wielką radością i wszedł w układ z Boemundem, że poganie, którzy zechcą przyjąć chrześcijaństwo, zostaną z nim, a tym, którzy będą chcieli odejść, pozwoli oddalić się całym i zdrowym. Boemund zgodził się na wszystko, czego zażądał emir i natychmiast wysłał swoich ludzi do cytadeli. Po kilku dniach emir został ochrzczony wraz z tymi, którzy woleli poznać Chrystusa. Tych zaś, którzy chcieli pozostać przy swoich prawach, Boemund odprowadził na ziemię Saracenów³².

Warto podkreślić, że w kronikach uczestników pierwszej wyprawy krzyżowej konwersja na chrześcijaństwo nie jest głównym tematem poruszonym przez autorów, ponieważ chrystianizacja miejscowej ludności następuje w myśl karolińskiej zasady przyjęcie wiary albo śmierć³³, jak w przypadku opisu kampanii Rajmunda Pileta (Peleta) w Tell Mannas (*Talamanía, Thelemanit*)³⁴. Ponadto inne przypadki nawrócenia się muzułmanów nie są przedstawiane jako efekt działalności misjonarskiej czy zaplanowanej akcji chrystianizacyjnej, ale jako owoc cudu, boskiej interwencji i sukcesu militarnego, ukazując wyższość duchową *Christianitas* nad światem islamu³⁵. Takie

³⁰ GF, XXIX, 10, s. 379: „Ammiralius itaque, qui castellum custodiebat, videns Curbaram et omnes alios fugientes e campo ante Francorum exercitum, magis timuit: statim vero cum magna festinatione petebat Francorum vexilla”; por. PT, s. 113.

³¹ Celem niniejszego artykułu nie jest analiza wszystkich znaków profetycznych w narracji o bitwie pod Antiochią w *Gesta Francorum* oraz *Historia de Hierosolymitano Itinere*, jednakże warto zasygnalizować, że opowieść o bezimiennym emirze wraz z 1) interwencją matki Kurbugi, odwodzącą syna od atakowania krzyżowców (GF, XXII, 1-10, s. 323-330; PT, s. 93-96); 2) znalezieniem Świętej Włóczni (GF, XXVIII, 1-2, s. 362-364; PT, s. 107-108); 3) ogniem na niebie w przeddzień bitwy, który przybył z Zachodu i spadł na obóz Turków (GF, XXVI, 4, s. 350; PT, s. 103) tworzą pewną całość kompozycyjną, wskazującą odbiorcy, że bitwa zostanie wygrana przez Franków.

³² GF, XXIX, 11, s. 380-381: „Ipsa vero hora venit vir venerabilis Boamundus deditque illi suum vexillum; ille autem illud accepit cum magno gaudio et iniit pactum cum domino Boamundo, ut pagani, qui vellent christianitatem recipere, essent cum eo, et qui vellent abire, sanos et absque ulla laesione abire permetteret. Consensit ille quicquid ammiralius postulavit, et continuo misit suos servientes in castellum. Non post multos dies baptizatus est ammiralius cum illis, qui Christum recognoscere maluerunt. Illos vero, qui suas voluerunt tenere leges fecit dominus Boamundus conducir in Saracenorum terram”; por. PT, s. 113-114.

³³ Zob. np. *Capitulatio de partibus Saxoniae*, [In:] *Monumenta Germaniae Historica, Fontes iuris 4*, wyd. C. von Schwerin, Hanover 1918, s. 37-44.

³⁴ GF, XXX, 6, s. 387; PT, s. 115.

³⁵ S. Louchitskaya, *L'idée de conversion dans les chroniques de la première croisade*, „Cahiers de civilisation médiévale” 2002, 177, s. 39-53.

zilustrowanie wypadków bliskie jest myśli wyrażanej w utworach *chansons de geste*, gdzie po przegranych bitwach wrogowie nawracają się na chrześcijaństwo, porzucając fałszywych bogów oraz wskazując na siłę i prawdziwość nowej wiary³⁶. W tej perspektywie nie powinien więc dziwić pozytywny obraz emira w kronikach, wyróżniający się na tle negatywnie ukazanych Yağsıyana, al-Afdala czy Kurbugi. Postać, która była idealnym kandydatem, aby dokonać konwersji na chrześcijaństwo, w „świecie tekstu” otrzymała katalog dobrych cech³⁷. Pokazuje to, że odznaczający się cnotami „wrogowie” przechodzą do „właściwego”, frankijskiego obozu.

W dalszej partii tekstu *Gesta Francorum* oraz w jego parafrazie, czyli *Historia de Hierosolymitano Itinere*, pojawia się drugi, bezimienny podkomendny Kurbugi, także określany jako *amiralius*³⁸. Autor wprowadza go w trakcie bitwy pod Antiochią, gdy atabeg Mosulu przeraził się na widok wojsk Franków, wychodzących z miasta.

Natychmiast polecił swojemu emirowi, który sprawował nad wszystkim pieczę, żeby od razu obwieścił, że całe wojsko ma się wycofać, jeśli tylko zobaczył ogień rozniecony na czele sił wroga, ponieważ będzie wiedział, że Turcy ustąpili pola³⁹.

Można zauważyć, że w narracji *Gesta Francorum* i Piotra Tudeboda odbiorca już na początku opisu starcia dostaje kolejny, wyraźny znak, sugerujący wynik zmagania. Kurbuga zapowiada bowiem sygnał, na który emir wraz z wojskiem ma uciekać z pola bitwy. Opowieść jest nieporównywalnie krótsza od tej o dowódcy cytadeli. Ponadto prezentacja postaci nie wychodzi poza wskazanie na status podległości emira względem atabega Mosulu i to, że służył mu, zarządzając jego majątkiem.

Kolejnym źródłem, w którym w bitwie pod Antiochią pojawia się postać dowódcy wojsk Kurbugi, jest *Historia Francorum*. Dzieło napisał kanonik katedry w Le Puy Rajmund z Aguilers oraz rycerz Pons z Balazun (Balazuc, Ballon, Baladun)⁴⁰, syn Gérauda, pana Saint-Montant i Larnas⁴¹. Autorzy brali udział w krucjacie w kontyngencie południowo-francuskim dowodzoną przez hrabiego Tuluzy Rajmunda z Saint-Gilles i biskupa Le Puy Ademara, papieskiego legata wyprawy. Pons poległ w czasie

³⁶ N. Daniel, *Heroes and Saracens. An Interpretation of the Chansons de Geste*, Edinburgh 1984, s. 167-173, 211-212; J.V. Tolan, *Sons of Ishmael. Muslims through European Eyes in the Middle Ages*, Gainesville 2008, s. 66-74.

³⁷ O „świecie tekstu” zob. P. Ricœur, *Język, tekst, interpretacja. Wybór pism*, tłum. P. Graff, K. Rosner, Warszawa 1989, s. 224-245.

³⁸ GF, XXIX, 3, s. 372; PT, s. 111.

³⁹ GF, XXIX, 3, s. 372: „Mox mandavit suo amiraglio, qui omnia habebat in custodia, ut, si ille videret ignem accensum in capite hostis, protinus praeconari faceret omnem exercitum redire, sciens Turcos amisisse bellum”; por. PT, s. 111.

⁴⁰ RA, s. 35; Raymond of Aguilers, *Historia Francorum Qui Ceperunt Iherusalem*, tłum. J.H. Hill, L.L. Hill, Philadelphia 1968 [=RA (Hill&Hill)], przypis 1, s. 15.

⁴¹ L'Abbé Filet, *Un chevalier du Vivrais à la Première Croisade: Ponce de Balazuc*, Privas Imprimerie Centrale de l'Ardèche 1895; zob. J. Riley-Smith, *The First Crusaders, 1095-1131*, London 1997, s. 218.

oblężenia Arki (Arqah), uderzony kamieniem wystrzelonym z katapulty⁴². Trudno wskazać, jaki był rzeczywisty podział pracy, ale na pewno to Rajmund z Aguilers nadał dziełu ostateczny kształt. *Historia Francorum* powstała dość wcześnie, najpewniej w okresie grudzień 1099-lato 1101, a z pewnością istniała przed 1105 rokiem⁴³.

Rajmund wprowadza postać tureckiego dowódcy w opisie poprzedzającym walną bitwę Franków z wojskami Kurbugi.

W tym czasie wódz Turków Kurbuga grał w swoim namiocie w szachy i kiedy otrzymał wieści, że Frankowie ruszają do bitwy, wzburzył się, ponieważ to, co usłyszał, było wbrew jego oczekiwaniom. Wezwał pewnego szlachetnego Turka o imieniu Mirdalim, znanego nam ze swoich umiejętności wojskowych, który zbiegł z Antiochii, i powiedział mu: „Co się dzieje? Czy to nie ty powiedziałeś mi, że Franków było mało i nigdy nie podjęliby ze mną walki?”. A Mirdalim odpowiedział mu: „Nie powiedziałem, że nie walczyliby. Ale ruszaj do walki, a ja będę ich obserwować i powiem ci, czy zdołasz ich łatwo pokonać”. Wówczas wymaszerował już trzeci z naszych oddziałów, a kiedy Mirdalim zobaczył ich rozstawienie powiedział Kurbudze: „Wprawdzie można ich zabić, ale nie zdoła się ich zmusić do ucieczki. Na co Kurbuga: Nikt nie może ich w jakiś sposób przepędzić?”. A Mirdalim mu odpowiedział: „Nie zgina, o ile będą mieli nogi, nawet jeśli cała rasa pogan uderzy na nich”. Wtedy Kurbuga, chociaż zaniepokojony, przygotował przeciw nam liczne oddziały. I choć najpierw mogli powstrzymać nasz wymarsz, to pozwolili nam spokojnie wyjść⁴⁴.

W przeciwieństwie do *Gesta Francorum* i relacji Piotra Tudeboda w *Historia Francorum* pojawia się tylko jeden dowódca Kurbugi. Jest on Turkiem, który uciekł z Antiochii (*quendam Turcum qui de Antiochia aufugerat*)⁴⁵. Rajmund z Aguilers podaje również jego imię, Mirdalim⁴⁶. John H. Hill i Laurita L. Hill zasugerowali, że ta wersja imienia powstała ze starofrancuskiego słowa *amiral*, pochodzącego z arabskiego 'amīr (أمير)⁴⁷. Jednak może to być również zniekształcona forma od Miralem, stworzona

⁴² RA, s. 107; PT, s. 132.

⁴³ J. France, *The Anonymous Gesta Francorum and the Historia Francorum qui ceperunt Iherusalem...*, s. 39-69; J. Flori, *Chroniqueurs et propagandistes...*, s. 173-180; por. C. Klein, *Raimund von Aguilers: Quellenstudie zur Geschichte des ersten Kreuzzuges*, Berlin 1892, s. 103-136; N. Iorga, *Les narrateurs de la première croisade*, Paris 1928, s. 1-16, 63-79; J. Rubenstein, *Putting History to Use: Three Crusade Chronicles in Context*, „Viator: Medieval and Renaissance Studies” 2004, 35, s. 131-168.

⁴⁴ RA, s. 80-81: „Inter haec dux turcorum Corbaras infra tentorium suum scaccis ludebat, et accepit nuntio quod Franci ad pugnam progredierentur, turbatus animo, quod preter spem haec audiebat, appellavit quendam Turcum qui de Antiochia aufugerat nomine Mirdalim, nobilem et nobis notum per miliciam suam et dixit ei: Quid hoc est? Nonne tu mihi dixeras quia Franci pauci erant, et numquam mecum pugnarent? Et respondit ei Mirdalim: Non dixi quod non pugnarent. Sed veni et video eos et dicam tibi si poteris eos facile superare. Et iam tercius ordo de nostris progrediebatur. Cumque vidisset ordinum dispositiones Mirdalim, dixit ad Curbaram: Occidi quidem isti possunt, sed verti in fugam nequeunt. Et tunc Corbaras illi: Nulli eorum propelli aliquatenus possunt? Et respondit Mirdalim: Non quantum planta pedis habet cedent, si omnis gens paganorum eis incurrat. Tunc ille licet turbatus, ordines multos et multiplices instruit adversus nos. Et cum primo potuissent exitum nobis prohibere, pacifice exire permittebant”.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 80.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 80.

⁴⁷ RA (Hill&Hill), przypis 4, s. 62.

z połączenia słów 'amīr – 'książe', 'dowódca' i 'alīm (عالم) – 'uczony', 'wiedzący', albo inwencja własna autora. Cechy charakteru postaci nie zostały zbytnio rozbudowane, gdyż pojawia się jedynie krótka wzmianka, że był on „szlachetny i znany nam ze swoich umiejętności wojskowych” (*nobilem et nobis notum per miliciam suam*)⁴⁸. W odniesieniu do tego warto podkreślić, że autor wyraźnie wskazał na znajomość tej postaci wśród Franków, przybliżając ją odbiorcom i nadając jej rzeczywisty wymiar⁴⁹.

Rajmund wprowadza Mirdalima przed decydującym starciem Turków z krzyżowcami jako głównego doradcę atabega. W tym kontekście ważna jest wcześniejsza informacja o byciu uciekinierem z Antiochii, gdyż wskazuje ona, że emir powinien mieć wiedzę na temat krzyżowców, pochodzącą z własnych obserwacji. Niemniej Kurbuga uważa, że otrzymał od niego błędne informacje o zamierzeniach Franków. Ostatecznie atabeg Mosulu nie wysłuchuje rad swojego doradcy, działa opieszale, a starcie kończy się zwycięstwem chrześcijan. Co ciekawe, warto zwrócić uwagę na sugestię głównego Mirdalima, żeby Franków zaatakowała „cała rasa pogan” (*omnis gens paganorum*)⁵⁰. Potwierdza to nader wyraźnie fikcyjność dialogu i inwencję literacką Rajmunda z Aguilers, gdyż nie powinno budzić wątpliwości, że mianem *gens paganorum* muzułmański emir nie określiłby własnych wojsk.

Należy zatem wskazać, że Mirdalim pojawiający się u Rajmunda z Aguilers to zupełnie inna postać od emirów znanych z *Gesta Francorum* i *Historia de Hierosolymitano Itinere* Piotra Tudeboda. Nie jest on bowiem dowódcą cytadeli antiocheńskiej, ale uciekinierem z miasta, nie przechodzi po bitwie na chrześcijaństwo⁵¹, nie otrzymuje rozkazu, aby na dany sygnał uciekać z bitwy, i gra zupełnie inną rolę w narracji.

⁴⁸ RA, s. 80.

⁴⁹ Wykorzystywanie i powoływanie się w średniowiecznych narracjach na wspólną znajomość wypadków, własne obserwacje bądź relacje innych świadków wydarzeń odgrywało istotną rolę w uwiarygodnieniu opisów w oczach odbiorców, zob. Y.N. Harari, *Eyewitnessing in Accounts of the First Crusade: The Gesta Francorum and Other Contemporary Narratives*, „Crusades” 2004, 3, s. 77-99; E. Lapina, *Nec signis nec testibus creditor. The Problem of Eyewitnesses in the Chronicles of the First Crusade*, „Viator: Medieval and Renaissance Studies” 2007, 38, s. 117-139; S. John, *Historical Truth and the Miraculous Past: The Use of Oral Evidence in Twelfth-Century Latin Historical Writing on the First Crusade*, „English Historical Review” 2015, 130, s. 263-301.

⁵⁰ RA, s. 80; w kwestii przedstawiania poszczególnych ludów opisywanych przez kronikarzy-krzyżowców jako *gens paganorum*, *barbarae nationes* etc. zob. S. Loutchiskaya, *Barbarae nationes: les peuples musulmans dans les chroniques de la Première Croisade*, [w:] *Autour de la Première Croisade, Actes du Colloque de la Society for the Study of the Crusades and the Latin East (Clermont-Ferrand, 22-25 juin 1995)*, red. M. Balard, Paris 1996, s. 99-107.

⁵¹ Co ciekawe, na kartach dzieła pojawia się inny turecki konwertyta o imieniu Boemund, którego ojcem chrzestnym był normański władca Antiochii. W *Historia Francorum* nawrócony Turek został przedstawiony po zwycięskiej dla Franków bitwie pod Askalonem, gdy Rajmund z Saint-Gilles postanowił wysłać go do miejscowego garnizonu z żądaniem kapitulacji. Kronikarz opisał tureckiego Boemunda w bardzo pozytywny sposób, bo miał on być „wyształcony w wielu językach, bardzo utalentowany, roztropny i bardzo nam wierny” („pluribus edoctus linguis, ingeniosus multum, et calidus et nobis fidelissimus”); RA, s. 158-159.

Rajmund nie wspomina w ogóle Mirdalima przy okazji zdobycia przez krzyżowców cytadeli w Antiochii⁵². W *Historia Francorum* jest on ściśle powiązany z atabegiem Mosulu, gdyż pełni funkcję jego doradcy, który pomimo swoich przymiotów, jak np. biegłość w sprawach wojskowych, nie został wysłuchany przez Kurbugę, a ten w konsekwencji ponosi porażkę.

Wypada przyrzeć się kreacji naczelnego wodza muzułmańskiego w dziele Rajmunda. Kronikarz opisał atabega Mosulu jako osobę pyszną (*superbus*), która nawet bezprawnie (*iure iniuria*) chce walczyć z krzyżowcami, chociaż ziemie wokół Antiochii znajdują się na mocy prawa we władzy św. Piotra i chrześcijan (*iuris erat Beati Petri et christianorum*)⁵³. Ponadto Kurbuga jest w ujęciu autora nieudolnym dowódcą, gdyż nie tylko lekceważy swojego wroga, ale także obowiązki wojskowe, ponieważ w czasie gdy krzyżowcy rozwijali swoje szyki, on w namiocie grał w szachy⁵⁴. Następnie pomimo rad Mirdalima nie usłuchał go i nie zaatakował od razu wojsk Franków, a na ich widok zaniepokoił się (*turbatus animo*)⁵⁵. Próbując ratować sytuację, Kurbuga zaproponował krzyżowcom pojedynek pomiędzy pięcioma albo dziesięcioma wojownikami, którzy mieli rozstrzygnąć losy bitwy, ale spotkał się z odmową⁵⁶. W przedstawieniu bitwy Rajmund pokazuje, że to krzyżowcy mają doskonałych wodzów i są dobrze przygotowani do nadchodzącego starcia. Kurbuga zaś to mierny dowódca, mający co prawda dużą i silną armię, ale nieumiejący jej użyć. Można zatem stwierdzić, że Mirdalim

⁵² „Po zwycięstwie zaś nasi książęta: Boemund, hrabia Rajmund z Saint-Gilles i książę Gotfryd z Bouillon i hrabia Flandrii zajęli cytadelę miejską” („Factum est autem post victorias quod principes nostri Boamundus et comes et dux, et comes Flandrensis castrum civitatis receperunt”); *ibidem*, s. 83.

⁵³ *Ibidem*, s. 79.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 80; na temat funkcji opisów gier w szachy w literaturze średniowiecza zob. P. Jonin, *La partie d'échecs dans l'épopée médiévale*, [In:] *Mélanges de langue et de littérature du Moyen Age et de la Renaissance offerts à Jean Frappier*, t. 1, Genève 1970, s. 483-497.

⁵⁵ *RA*, s. 80.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 81; pojedynek wybranych wojowników był długą tradycją rozstrzygnięcia sporów, zastępujący prowadzenie bardziej kosztownych bitew. Propozycja walki zapisana przez Rajmunda z Aguilers wzmiankowana jest również w innych źródłach: FC, I, XXI, 1, s. 248; *The Canso d'Antiocha. An Occitan Epic Chronicle of the First Crusade*, wyd. i tłum. C. Sweetenham, L.M. Paterson, Aldershot-Burlington 2003, w. 210-214, s. 204; *Roberti Monachi Historia Hierosolimitana*, [In:] *Recueil des historiens des croisades. Historiens occidentaux*, t. 3, Paris 1866 [=RM], VII, 5, s. 825; *The Historia Hierosolimitana of Robert the Monk*, wyd. D. Kempf, M. Bull, Woodbridge 2013, VII, s. 70; *Gesta Tancredi in expeditione Hierosolymitana auctore Radulfo Cadomensi*, [In:] *Recueil des historiens des croisades. Historiens occidentaux* t. 3, Paris 1866, LXXXI, s. 664; *The Historia Vie Hierosolymitane of Gilo of Paris, and a Second Anonymous Author*, wyd. i tłum. C.W. Grocock, J.E. Siberry, Oxford 1997 [=GP], VIII (III), w. 350-356, s. 182, w. 400-405, s. 186. Mnogość przekazów świadczy o znaczeniu tej opowieści dla kultury rycerskiej. Jedną z najbardziej znanych walk tego rodzaju jest tzw. pojedynek trzydziestu, do którego doszło 26 marca 1351 r. w czasie bretońskiej wojny o sukcesję w trakcie wojny stuletniej, zob. Y. Gicquel, *Le Combat des Trente, Épopée au cœur de la mémoire bretonne*, Spézet 2004; o wpływie krucjacy na rozwój kultury rycerskiej zob. H. Glaesener, *La prise d'Antioche en 1098 dans la littérature épique française*, „Revue belge de philologie et d'histoire” 1940, 19, s. 66-85; *Les épopées de la croisade*, red. K.-H. Bender, H. Kleber, Stuttgart 1987; D.A. Trotter, *Medieval French Literature and the Crusades (1100-1300)*, Genève 1988.

w narracji Rajmunda z Aguilers podkreśla negatywne cechy atabega Mosulu, gdyż mimo swoich przymiotów i dobrej rady nie jest w stanie uchronić przed klęską kogoś, kto charakteryzuje się pychą.

Ostatnim z kronikarzy-uczestników pierwszej krucjaty jest Fulcher z Chartres (ur. ok. 1058-1059⁵⁷, zm. ok. 1127), autor *Historia Hierosolymitana*. Na Wschód wyruszył w północno-francuskim hufcu Stefana Henryka, hrabiego Blois. Dzieło Fulchera jest ostatnią z relacji uczestników krucjaty⁵⁸. Pracę nad *Historia Hierosolymitana* autor rozpoczął najwcześniej w październiku lub listopadzie 1101 roku, przebywając już na stałe w Jerozolimie⁵⁹ i wiedząc o takich wydarzeniach jak np. klęska tzw. krucjaty posiłkowej z 1101 roku⁶⁰. Ponadto w przeciwieństwie do innych kronikarzy Fulcher pisał aż do 1127 roku, opisując dalsze losy Franków w Outremer. Warto podkreślić, że nie był uczestnikiem wielu najważniejszych zdarzeń wyprawy krzyżowej, jak m.in. oblężenie Antiochii i zdobycie Jerozolimy. Fulcher już w październiku 1097 roku odłączył się bowiem od głównych sił i podążył za Baldwinem z Boulogne do Edessy. Zatem I księga *Historia Hierosolymitana* w przedstawieniu najważniejszych wydarzeń pierwszej krucjaty, od października 1097 do bitwy pod Askalonem 12 sierpnia 1099 roku, nie opiera się na własnych obserwacjach kronikarza. Fulcher oparł się na źródłach pośrednich takich jak relacje ustne innych uczestników wyprawy i materiałach pisanych, z którymi zapoznał się w bibliotece jerozolimskiej (*ut in bibliotheca legimus*)⁶¹.

W pierwszej redakcji *Historia Hierosolymitana* w przedstawieniu bitwy pod Antiochią kronikarz wymienia imiona ponad trzydziestu emirów służących w armii Kurbugi. Uwagę zwraca fakt, że wśród nich znajduje się *Amir Dalis*⁶². Natomiast w dalszej partii tekstu pojawia się zapis *Amirdalis*⁶³. Prawdopodobnie w zamierzeniu autora obie formy imienia odnoszą się do tej samej osoby. Można również zaobserwować, że wersja zanotowana przez Fulchera różni się nieco od podanej przez Rajmunda z Aguilers, gdyż prefiks *-mir* zastąpił dłuższy *-amir*. Niemniej jednak zbieżność językowa jest znaczna. Sugeruje to, że albo obaj autorzy odnosili się do tej samej postaci i zapisali jej imię w innej formie, albo Fulcher dokonał drobnej modyfikacji, korzystając

⁵⁷ FC, III, XXIV, 17, s. 687; III, XLIV, 4, s. 771.

⁵⁸ Więcej o Fulcherze z Chartres zob. J. Flori, *Chroniqueurs et propagandistes...*, s. 219-257.

⁵⁹ FC, II, LVII, 2, s. 598; *ibidem*, przypis 11, s. 598.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 44-45; zob. *ibidem*, II, XVI, s. 428; o politycznym kontekście powstania utworu Fulchera i jego *causa scribendi* zob. V. Epp, *Fulcher von Chartres: Studien zur Geschichtsschreibung des ersten Kreuzzuges*, Düsseldorf 1990, s. 140-152; J. Rubenstein, *Guibert of Nogent, Albert of Aachen and Fulcher of Chartres: Three Crusade Chronicles Intersect*, [In:] *Writing the Early Crusades: Text, Transmission and Memory*, red. M. Bull, D. Kempf, Woodbridge 2014, s. 24-37.

⁶¹ FC, II, LVII, 2, s. 598; zob. *ibidem*, przypis 11, s. 598.

⁶² *Ibidem*, I, XXI, 5, s. 250; przypis d, s. 250.

⁶³ *Ibidem*, I, XXI, 4-6, s. 253-254.

z tekstu *Historia Francorum*. W każdym razie w *Historia Hierosolymitana* Amirdalis został uczyniony jedną z głównych postaci w narracji o bitwie pod Antiochią.

Wtedy pewien Turek, bardzo prawy rycerz o imieniu Amirdalis, zdziwił się bardzo, gdy zobaczył nas wychodzących naprzeciw nim z podniesionymi sztandarami. I wiedział, że zaraz rozpocznie się bitwa, skoro tylko przyjrzał się chorągwiom naszych przywódców, które jedną po drugiej rozpoznawał, jak szły w szyku bojowym. Stąd dowiedział się, że są Franków, ponieważ przebywał w Antiochii. Natychmiast udał się do Kurbugi poinformować go o tym, co zobaczył: „Dlaczego grasz w szachy? Oto nadchodzą Frankowie!” A on mu odpowiedział: „Czy idą do bitwy?” Odpowiedział Amirdalis: „Jeszcze nie wiem, ale poczekaj chwilę”. A kiedy znowu zobaczył z dwóch stron sztandary naszych książąt w szyku bojowym, a za nimi odpowiednio postępujące oddziały, to natychmiast powrócił do Kurbugi i powiedział: „Oto Frankowie! Odpowiedział mu: Cóż myślisz?” Amirdalis rzekł: „Uważam, że będzie bitwa, ale ukryj się jeszcze na trochę, ponieważ nie wiem, czyje są chorągwie, które widzę”. Po ponownym dokładnym przyjrzeniu się w trzecim hufcu rozpoznał sztandar biskupa Le Puy.

Dłużej nie czekając sam zachęca Kurbugę:

„O idą Frankowie, uciekaj bądź walcz mężnie,
Wielkiego papieża widzę bowiem chorągiew”,

a dzisiaj boisz się, że pokonają cię ci, których myślałeś, że całkowicie pokonasz.

Kurbuga powiedział: „Wyślę posłańca do Franków z wiadomością, że dzisiaj zgodzę się na to, co wczoraj mi oznajmili”.

Amirdalis: „Za późno to powiedziałeś”. A jednak to nakazał, ale czego pragnął, nie osiągnął. Amirdalis zaś od razu od niego odszedł i ponaglił ostrogami konia. Rozwahał, czy uciekać, ale sam zachęcał towarzyszy, aby wszyscy odważnie walczyli i wypuszczali strzały⁶⁴.

Można zaobserwować, że wersja Fulchera posiada wiele elementów wspólnych z *Historia Francorum* Rajmunda z Aguilers. Z jednej strony może to świadczyć o tym, że podstawowe informacje związane z opowieścią o bitwie pod Antiochią krążyły

⁶⁴ *Ibidem*, I, XXI, 4-6, s. 253-254: „Tunc quidam Turcus, nomine Amirdalis, miles probissimus, cum vidisset gentem nostram contra eos signis levatis sic egredientem, miratus est valde. Et cum signa procerum nostrorum considerasset, quae singillatim cognoscebat ordinate procedere, mox fore proelium ratus est. In Antiochia enim conversatus fuerat, in qua esse Francorum sic didicerat, qui confestim ad Corbagath properans, quod viderat intimavit ei dicens: Quid scaccis ludis? En Franci veniunt! Cui respondit ille: Veniuntne ad bellum? Respondit Amirdalis: Adhuc ignoro, sed parumper exspecta. Cumque item prospiceret vexilla principum nostrorum altrinsecus ordinate praeferi et acies divisas decenter subsequi, mox regressus Corbagath dixit: Ecce Franci! Quid putas? respondit. Bellum reor, inquit; sed adhuc paulisper operire. Signa quae cerno quorum sunt non ignoro. Iterum attentius intuens cognovit signum episcopi Podiensis cum tertia turma procedens.

Longius haud restans, Corbagath intulit ipse:

En Franci veniunt, vel nunc fuge, vel bene pugna;

Nam signum video magni procedere Papae

et quos aestimabas omnino supplantari, hodie timeas ab eis superari.

Corbagath dixit: mittam ad Francos, ut quod hesternum die mihi mandaverunt, hodie concedam. Amirdalis dixit: Tarde locutus es. Attamen id mandavit, sed quod quaesivit, non inpetravit. Amirdalis autem mox

Ab eo secedens, equum calcaribus ursit.

Cogitat an fugiat, socios tamen admonet ipse

Fortiter ut pugnet omnes iaciantque sagittas”.

w środowisku krzyżowców w zbliżonej formie. Z drugiej zaś opis sugeruje, że Fulcher mógł dopuścić się kompilacji, poddając obróbce wiadomości z innych źródeł pisanych i dostosowując do swojej narracji.

Odnosząc się do tak zarysowanego problemu, warto wyraźnie zaznaczyć, że autor *Historia Hierosolymitana* nie był obecny w czasie zmagania pod Antiochią, gdyż wówczas przebywał w Edessie. Odmierna od pozostałych kronikarzy perspektywa Fulchera, świadcząca m.in. o braku osobistego zaangażowania i dostrzeżenia wagi wydarzeń dla wyniku całej krucjaty, jest widoczna w opisie walk pomiędzy garnizonem Antiochii a Frankami, toczonych od października 1097 do czerwca 1098 roku. Podczas gdy *Gesta Francorum*, Piotr Tudebod i Rajmund z Aguilers poświęcają wiele miejsca tym zmaganiom, to Fulcher podsumowuje je krótkim zdaniem: „Turcy i Frankowie wielokrotnie potykali się w potyczkach i bitwach: zwyciężali i byli zwyciężani, nasi jednak częściej niż tamci triumfowali” („Multolien invasiones et proelia invicem Turci et Franci egerunt: vincebant et vincebantur; nostri tamen saepius quam illi triumphabant”)⁶⁵.

W tym kontekście należy zwrócić uwagę na możliwość korzystania przez Fulchera z pozostałych źródeł opisujących pierwszą krucjatę. Przedstawienie Amirdalisa w *Historia Hierosolymitana* jest utrzymane w pozytywnym tonie poprzez określenie go jako „bardzo prawego rycerza” (*miles probissimus*)⁶⁶. Podobnie jak Rajmund, Fulcher także wskazuje na jego przynależność etniczną, informując, że był on Turkiem. Kronikarz wskazał również na związki Amirdalisa z Antiochią, gdzie ten zapoznał się z chorągwiami frankijskimi, dzięki czemu później mógł je rozpoznać. W przeciwieństwie do opowieści Rajmunda, Fulcher zapisał, że to Amirdalis, a nie atabeg Mosulu, zdziwił się na widok wychodzącej z Antiochii armii krzyżowców. Następnie udał się do Kurbugi, aby zdać raport z sytuacji, co wywołuje dialog między postaciami. Rozmowa została utrzymana w tonie zbliżonym do opowieści Rajmunda, gdyż pojawiają się te same sceny, jak np. atabeg Mosulu grający w szachy. Niemniej jednak z tego powodu u Fulchera Amirdalis czyni zarzuty swojemu zwierzchnikowi⁶⁷.

W *Historia Hierosolymitana* jest również wzmianka wprowadzająca czytelnika w zamieszanie. Według Fulchera, Amirdalis, widząc wojska frankijskie wychodzące z Antiochii, wie, że wkrótce będzie bitwa (*mox fore proelium ratus est*). Jednak kiedy informuje o tym Kurbugę, twierdzi coś zgoła innego, nie mając pojęcia, czy krzyżowcy udają się na wojnę (*Veniuntne ad bellum? Respondit Amirdalis: Adhuc ignoro*)⁶⁸. Sytuacja jest zatem zastanawiająca, gdyż Amirdalis niejako sam zaprzecza swojej wiedzy. Z jednej strony powstałe zamieszanie w narracji Fulchera może być próbą połączenia

⁶⁵ *Ibidem*, I, XVI, 8, s. 229.

⁶⁶ *Ibidem*, I, XXII, 4, s. 253.

⁶⁷ *Ibidem*, I, XXII, 5, s. 253.

⁶⁸ *Ibidem*, I, XXII, 6, s. 254.

elementów znanych z *Historia Francorum* z własną inwencją twórczą. Z drugiej strony zaś kronikarz mógł starać się wyeksponować swoistą niezdarność wroga w prowadzeniu wojny czy brak umiejętności poprawnej oceny sytuacji, stawiając w negatywnym świetle muzułmańskich wodzów, którzy zamiast podjąć natychmiastową akcję przeciwko krzyżowcom, stracili dużo czasu i zadziałali zbyt późno, aby wygrać bitwę.

Warto zauważyć, że autor *Historia Hierosolymitana* informuje o sztandarze papieskim obecnym podczas starcia (*signum magni Papae*)⁶⁹. W tej perspektywie należy wskazać, że Fulcher wyróżnia się na tle pozostałych kronikarzy-uczestników wyprawy krzyżowej, zwracając szczególną uwagę na rolę papieżstwa w ekspedycji. Jako jedyny zanotował ustalenia odbywającego się w Clermont synodu⁷⁰, w tym także kazanie wygłoszone przez Urbana II⁷¹. Ponadto w opisie przejścia krzyżowców przez Italię kronikarz sporo uwagi poświęcił sporowi Urbana II z cesarzem Henrykiem IV i antypapieżem Klemensem III (Wibertem z Rawenny)⁷². Również tylko Fulcher przekazuje informację o sztandarze papieskim w bitwie pod Antiochią, a przecież nie brał w niej udziału⁷³. Najpewniej uczynił to w celu podkreślenia roli papieżstwa w krucjacie.

Poza dodatkową treścią można zaobserwować wyraźny związek *Historia Hierosolymitana* z dziełem Rajmunda z Aguilers. Widoczny jest wybór postaci, podobieństwo zapisu imienia czy tło narracyjne, aczkolwiek ze wskazanymi powyżej różnicami. Brak tak ważnego elementu jak chrzest dowódcy cytadeli musiał być świadomym zabiegiem autorów. Była to bowiem informacja ugruntowana w środowisku krzyżowców, o czym świadczy list napisany przez Boemunda, Rajmunda z Saint-Gilles, Gotfryda, Roberta z Normandii, Roberta z Flandrii i Eustachego z Boulogne do pa-

⁶⁹ *Ibidem*, I, XXII, 7, s. 254.

⁷⁰ *Ibidem*, I, II, 1-14, s. 123-130; w sprawie ustaleń synodu zob. *The councils of Urban II*, t. 1, *Decreta Claromontensia*, wyd. R. Somerville, Amsterdam 1972.

⁷¹ FC, I, III, 1-8, s. 130-138; innymi autorami, którzy zapisali treść kazania Urbana II z Clermont, są Robert Mnich, Balderyk z Dol, Guibert z Nogent, Wilhelm z Malmesbury, Orderyk Vitalis, Roger z Wendover i Wilhelm z Tyru, z których nikt nie był uczestnikiem pierwszej wyprawy krzyżowej. Na temat kazania w Clermont warto zobaczyć klasyczne opracowanie D.C. Munro, *The Speech of Pope Urban II at Clermont 1095*, „The American Historical Review” 1906, 11, s. 231-242; a ostatnio i w związku z tradycją głoszenia krucjat P.J. Cole, *The Preaching of the Crusades to the Holy Land: 1095-1270*, Cambridge Mass. 1991, s. 1-31; *Le Concile de Clermont de 1095 et l'appel à la croisade*, red. A. Vauchez, Rome 1997; G. Strack, *The Sermon of Urban II in Clermont and the Tradition of Papal Oratory*, „Medieval Sermon Studies” 2012, 56, s. 30-45.

⁷² FC, I, V, 1-12, s. 143-153; zob. J. Ziese, *Wibert von Ravenna. Der Gegenpapst Clemens III (1084-1100)*, Stuttgart 1982; Ch. Laudage, *Kampf um den Stuhl Petri. Die Geschichte der Gegenpäpste*, Freiburg im Breisgau 2012, s. 86-90; T. di Carpegna Falconieri, *Popes through the Looking Glass, or „Ceci n'est pas un pape”*, „Reti Medievali Rivista” 2012, 13, 1, s. 121-136; K.M. Sprenger, *The Tiara in the Tiber. An Essay on the damnatio in memoria of Clement III (1084-1100) and Rome's River as a Place of Oblivion and Memory*, „Reti Medievali Rivista” 2012, 13, 1, s. 153-174.

⁷³ Informują o tym przedstawiciele następnych generacji historyków pierwszej krucjaty, np. William of Malmesbury, *Gesta Regum Anglorum. The History of the English Kings*, t. 1, wyd. i tłum. R.A.B. Mynors, R.M. Thomson, W. Winterbottom, Oxford 1998, IV, 365, s. 638.

pieża Urbana II z 11 września 1098 roku, w którym pojawia się wzmianka o przyjęciu chrześcijaństwa przez osobę określoną jako *admiratus*⁷⁴.

Widoczny jest obieg treści przedstawień poszczególnych muzułmańskich dowódców w źródłach chrześcijańskich z XII wieku. W celu wskazania na tę transmisję warto przytoczyć szczególnie przedstawicieli tzw. drugiej generacji historyków krucjat, będących mnichami benedyktyńskimi. Guibert (Wibert), opat klasztoru Nogent-sous-Coucy (1104-1124), w *Gesta Dei per Francos*, kronice napisanej w 1108 i ostatecznie przeredagowanej w 1121 roku, wspomina o dowódcy cytadeli antiocheńskiej, który po klęsce Kurbugi przekazał ją w ręce Franków⁷⁵. W dziele jest także informacja o zarządcy mającym na dany sygnał uciekać z pola bitwy⁷⁶. Funkcja obu postaci jest zatem zbieżna z przekazem *Gesta Francorum*. Należy jednak zwrócić uwagę, że Guibert stosuje inny zasób słów niż pierwowzór, gdyż dowódcę cytadeli został zdefiniowany terminem *procer*⁷⁷, a zarządca dóbr *major domus*⁷⁸.

Balderyk, opat Bourgueil (1079-1106), a następnie biskup Dol (1106-1130), przejął opowieści z *Gesta Francorum*. W dziele *Historiae Hierosolymitanae libri IV* wzmiankuje osobę określaną jako *admiratus* i *admiralius*⁷⁹. Otrzymuje ona z rąk Kurbugi dowodzenie nad cytadelą w Antiochii, ale stawia warunek, że jeśli Frankowie wygrają w walnej bitwie, to podda im fortecę, co wkrótce też robi⁸⁰. Tak samo jak w *Gesta Francorum* i w dziele Piotra Tudeboda *admiratus* przechodzi ostatecznie na chrześcijaństwo⁸¹. Balderyk informuje także o tym, że Kurbuga zwrócił się do „swojego zarządcy, którego nazywano emirem” (*procuratori suo, quem admiralium vocant*), żeby na umówiony znak uciekał wraz ze swoimi ludźmi i dobytkiem, aby nie zostać zabitym przez krzyżowców⁸².

Podobnie wypadki przedstawił Orderyk Vitalis (ur. ok. 1075, zm. 1142) w *Historia Ecclesiastica*, w księgach IX i X pisanych w latach 1135-1141. Na kształt przekazanej przez niego narracji niewątpliwie wpłynęły istniejące już prace, gdyż nie uczestnicząc

⁷⁴ XVI. *Epistula Boemundi, Raimundi comitis S. Aegidii, Godefridi ducis Lotharingiae, Roberti comitis Normanniae, Roberti comitis Flandrensis, Eustachii comitis Boloniae ad Urbanum II papam*, [In:] *Die Kreuzzugsbriefe aus den Jahren 1088-1100. Eine Quellensammlung zur Geschichte des Ersten Kreuzzuges*, wyd. H. Hagenmeyer, Innsbruck 1901, s. 164.

⁷⁵ *Historia quae dicitur Gesta Dei per Francos edita a venerabili Domno Guiberto, abbate monasterii Sanctae Mariae Novigenti*, [In:] *Recueil des historiens des croisades. Historiens occidentaux*, t. 4, Paris 1879 [=GN], V, 9, s. 190-191; VI, 9, s. 207; por. *Guiberti abbati Novigenti Gesta Dei per Francos*, [In:] *Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis*, t. 127, wyd. R.B.C. Huygens, Turnhout 1996.

⁷⁶ GN, VI, 8, s. 206.

⁷⁷ *Ibidem*, V, 9, s. 190.

⁷⁸ *Ibidem*, VI, 8, s. 206.

⁷⁹ *The Historia Ierosolymitana of Baldric of Bourgueil*, wyd. S.J. Biddlecombe, Woodbridge 2014 [=BD], III, s. 62.

⁸⁰ *Ibidem*, III, s. 83.

⁸¹ *Ibidem*, III, s. 84.

⁸² *Ibidem*, III, s. 80, 82.

w wyprawie do Jerozolimy, musiał opierać się na innych źródłach wiedzy. Można wskazać na kilka głównych przekazów, z których korzystał m.in. *Historiae Hierosolymitanae libri IV* Balderyka z Dol⁸³. Rzuca to pewien obraz na kształtowanie się relacji, dotyczących pierwszej wyprawy krzyżowej, już bowiem w latach trzydziestych XII wieku pojawiły się źródła czerpiące informacje z materiałów nieopracowanych przez uczestników ekspedycji. Orderyk powielił informacje znane z dzieła Balderyka z Dol. Przed bitwą pojawia się zarządca (*procurator*), zwany emirem (*admiralius*)⁸⁴, natomiast już po pokonaniu Kurbugi, wzmiankowany jest kolejny *admiralius*, dowódca cytadeli antiocheńskiej z rozkazu atabega Mosulu, który po sukcesie Franków poddaje się i wkrótce przyjmuje chrzest⁸⁵.

Robert Mnich (ur. ok. 1055, zm. 1122) około 1107-1120 napisał dzieło pt. *Historia Hierosolymitana*⁸⁶, będące najpopularniejszym w średniowieczu opisem pierwszej krucjaty⁸⁷. W przypadku opowieści o cytadeli antiocheńskiej pojawiają się te same elementy składowe znane z *Gesta Francorum*, a więc imię będące przejawem latynizacji tytułu 'amīr – *admiraldus*, warunek o poddaniu się w razie zwycięstwa Franków, przekazanie fortecy, wydanie jej krzyżowcom po klęsce Kurbugi, a także zmiana wiary emira. Kronikarz ubogacił opowieść, wzmiankując, że poza dowódcą konwersji na chrześcijaństwo dokonało 300 żołnierzy garnizonu i że oni wszyscy byli świadkami cudu, jakim była interwencja lśniących białą wojowników⁸⁸. Robert nie przekazuje żadnych informacji o obecności drugiego emira, znanego z tradycji *Gesta Francorum*, który na dany znak miał uciekać z pola bitwy, aczkolwiek wzmiankuje o podpaleniu trawy przez Turków, co miało być sygnałem do odwrotu dla pozostałych w obozie⁸⁹. Można zaobserwować, że wersja opowieści o bitwie pod Antiochią znana z przekazów Rajmunda z Aguilers oraz Fulchera z Chartres cieszyła się mniejszą popularnością w późniejszych utworach, czerpiących informacje przede wszystkim z *Gesta Francorum*.

Niemniej w *Chanson d'Antioche* Roberta Pielgrzyma pojawia się Amedelis, postać odgrywająca podobną, aczkolwiek rozbudowaną rolę co Mirdalim i Amirdalis

⁸³ Orderic Vitalis, *The Ecclesiastical History*, t. 5, wyd. i tłum. M. Chibnall, Oxford 1975 [=OV], s. xiii.

⁸⁴ *Ibidem*, IX, 10, s. 112.

⁸⁵ *Ibidem*, IX, 10, s. 116: „Admiralius quoque qui in municipio remanserat, cui Curbarannus illud commiserat. / Non multo post admiralius prius sicut ipse assererat diu optaverat baptizatus est”. („Również pozostający w cytadeli emir, którego wysłał tam Kurbuga. / Niedługo po tym emir został ochrzczony, tak jak sam wcześniej twierdził, że od dawna pragnął”).

⁸⁶ RM, VI, 9, s. 810; VII, 18, s. 835.

⁸⁷ Zachowało się ponad 80 manuskryptów dzieła Roberta Mnicha, podczas gdy np. *Gesta Francorum* przetrwało w 7 rękopisach, zob. J. Naus, *The „Historia Iherosolimitana” of Robert the Monk and the Coronation of Louis VI*, [In:] *Writing the Early Crusades...*, s. 105-115; L. Russo, *Ricerche sull' „Historia Iherosolimitana” di Roberto di Reims*, „Studi Medievali” 2002, 48, s. 651-691.

⁸⁸ RM, VII, 18, s. 835-836.

⁸⁹ *Ibidem*, VII, 14, s. 832-833.

z *Historia Francorum* i *Historia Hierosolymitana*⁹⁰. Czas i okoliczności powstania utworu budzą liczne kontrowersje⁹¹. Najprawdopodobniej nie jest to dzieło napisane w trakcie bądź krótko po pierwszej wyprawie krzyżowej, ale praca przerobiona pod koniec XII wieku przez albo na zlecenie Granidora z Douai, oparta na przekazach Roberta Mnicha i Alberta z Akwizgranu⁹². Wygląda na to, że oba źródła są stosowane jako ramy, w które autor umieszcza dużą ilość dodatkowego materiału, pochodzącego zapewne z tradycji ustnej, powstałej w czasie pierwszej krucjaty. Pojawienie się postaci Amedelisa wskazuje, że przynajmniej w części środowisk krzyżowców funkcjonowała opowieść o emirze Kurbugi znana z dzieł Rajmunda i Fulchera. Co ważne w *Chanson d'Antioche* znajduje się również opis kapitulacji garnizonu cytadeli po przekupieniu przez Boemunda oraz chrztu muzułmańskich żołnierzy⁹³.

Niektórzy autorzy, którzy opisywali pierwszą krucjatę, jak np. Wilhelm z Malmesbury (ur. ok. 1095, zm. 1143) w *Gesta Regum Anglorum*, nie nawiązywali ani do opowieści z *Gesta Francorum*, ani z *Historia Francorum* czy *Historia Hierosolymitana*. Również Anzelm z Ribemont, uczestnik wyprawy do Jerozolimy, w liście z lipca 1098 roku wspomina tylko o tym, że „tego dnia [po bitwie z Kurbugą – autor] cytadela została nam zwrócona” (*Ipsa die redditum est nobis castellum*)⁹⁴. Gilles z Paryża (ur. ok. 1080, zm. ok. 1142), znany w polskiej historiografii jako Idzi z Tuskulum⁹⁵, w poemacie *Historia Vie Hierosolymitane* informuje, że żołnierze garnizonu antiocheńskiego, widząc przegrana wojak muzułmańskich, wydali fortecę krzyżowcom. Ponadto po bitwie chrzest przyjął „perski młodzieniec” (*iuuenis de Perside natus*) wraz z trzystoma towarzyszami⁹⁶.

Natomiast całkowicie inną wizję zdarzeń przedstawia Albert z Akwizgranu (ur. ok. 1080, zm. ok. 1125-1150) w *Historia Hierosolymitanae expeditionis*⁹⁷. Pierwsze sześć ksiąg powstało około 1102 roku i opisuje wydarzenia pierwszej krucjaty⁹⁸. Co warte

⁹⁰ Amedelis zob. *The Chanson d'Antioche An Old French Account of the First Crusade*, tłum. S.B. Edgington, C. Sweetenham, London-New York 2011 [= *The Chanson d'Antioche*], 321, s. 291; 325-326, s. 294-295; 328, s. 296-297.

⁹¹ R.F. Cook, *Chanson d'Antioche, chanson de geste: le cycle de la croisade est-il épique?*, Amsterdam 1980, s. 66-75; por. H. Kleber, *Wer ist der Verfasser der Chanson d'Antioche? Revision einer Streitfrage*, „Zeitschrift für französische Sprache und Literatur” 1984, 94, s. 115-142.

⁹² *The Chanson d'Antioche*, s. 3-9, 49-57.

⁹³ *Ibidem*, s. 370-372, 320-323.

⁹⁴ *XV. Epistula II Anselmi de Ribodimonte ad Manassem archiepiscopum Remorum*, [In:] *Die Kreuzzugsbriefe aus den Jahren 1088-1100. Eine Quellensammlung zur Geschichte des Ersten Kreuzzuges*, wyd. H. Hagenmeyer, Innsbruck 1901, s. 160.

⁹⁵ Zob. K. Maleczyński, *Studia nad dokumentem polskim*, Wrocław 1971, s. 150-169; K. Skwierczyński, *Recepcja idei gregoriańskich w Polsce do początku XIII wieku*, Wrocław 2005, s. 284.

⁹⁶ GP, w. 494-496, s. 192.

⁹⁷ Na temat dzieła Alberta z Akwizgranu zob. P. Knoch, *Studien zu Albert von Aachen. Der erste Kreuzzug in der deutschen Chronistik*, Stuttgart 1966; S.B. Edgington, *Albert of Aachen and the Chansons de Geste*, [In:] *The Crusades and Their Sources...*, s. 23-38; J. Flori, *Chroniqueurs et propagandistes...*, s. 259-311.

⁹⁸ *Albert of Aachen's History of the Journey to Jerusalem*, Vol. 1: *Books 1-6. The First Crusade, 1095-1099*, tłum. S.B. Edgington, Farnham-Burlington 2013, s. 1-3.

podkreślenia, autor nie znał kronik uczestników pierwszej krucjaty, a w pracy oparł się głównie na ustnych relacjach krzyżowców z obszaru Nadrenii czy Lotaryngii. Jest to więc źródło niezależne od tradycji *Gesta Francorum*, dzieła Fulchera z Chartres czy Rajmunda z Aguilers. W swojej narracji Albert wzmiankuje, że Kurbuga nie przekazał cytadeli antiocheńskiej żadnemu ze swoich podwładnych, gdyż ta znajdowała się w rękach Šams ad-Dawli, syna Yağısiyana⁹⁹. Ponadto forteca po prostu została opuszczona przez garnizon po przegranej bitwie z Frankami¹⁰⁰.

Biorąc pod uwagę cały przedstawiony materiał, należy zastanowić się nad identyfikacją dwóch bezimiennych emirów oraz Mirdalima i Amirdalisa z rzeczywistymi postaciami historycznymi. W tym celu warto zwrócić uwagę na źródła z kręgu kultury islamu. Kamāl ad-Dīn Abū'l-Qāsim 'Umar ibn Aḥmad ibn al-'Adīm (ur. 1192, zm. 1262) jest autorem *Kroniki Aleppo (Buğyat al-ḥalab fi ta'riḥ ḥalab)*, znanej pod skróconą formą *Ta'riḥ ḥalab*). Jego prace charakteryzują się wykorzystaniem szerokiego zakresu źródeł wcześniejszych, w tym kronik, dzieł genealogicznych, zbiorów hadisów czy narracji podróżniczych¹⁰¹. Należy jednak zaznaczyć, że jest to dzieło dość późne, a współcześni wydarzeniom w Antiochii autorzy, jak Ibn Al-Qalānisi (ur. ok. 1070, zm. 1160) w *Kronice Damaszku (Ta'riḥ dimašq)* oraz Ormianin Mateusz z Edessy (ur. poł. XI wieku, zm. 1144) w *Kronice* nie wspominają o postaciach, które w jakikolwiek sposób można by identyfikować z bohaterami znanymi z utworów frankijskich¹⁰². Również źródła bizantyńskie nie przynoszą w tej kwestii rozstrzygnięć¹⁰³.

Natomiast Kamāl ad-Dīn wzmiankuje, że dowództwo nad cytadelą antiocheńską z rozkazu Kurbugi sprawował Aḥmad ibn Marwān¹⁰⁴, który poddał się po sukcesie krzyżowców¹⁰⁵. Autor nie podaje informacji znanych z kronik chrześcijańskich o przyjęciu chrztu przez muzułmańskiego emira i dialogu z atabegiem Mosulu. Ponadto wspomina, że Aḥmad został odprowadzony na terytoria emiratu Aleppo¹⁰⁶. W *Ta'riḥ ḥalab* pojawiają się także sojusznicy Kurbugi, wśród których, oprócz Ğanah ad-Dawla,

⁹⁹ Alberti Aquensis *Historia Hierosolymitana*, [In:] *Recueil des historiens des croisades. Historiens occidentaux*, t. 4, Paris 1879 [=AA], IV, 48, s. 423.

¹⁰⁰ *Ibidem*, I, 2, s. 434.

¹⁰¹ A.-M. Eddé, *Kamāl al-Dīn 'Umar Ibn al-'Adīm*, [In:] *Medieval Muslim Historians and the Franks in the Levant: Studies and Texts*, red. A. Mallet, Leiden-Boston 2015, s. 118-119.

¹⁰² Zob. *The Damascus Chronicle of the Crusades. Extracted and translated from the Chronicle of Ibn al-Qalanisi*, tłum. H.A.R. Gibb, London 1932; *Armenia and the Crusades. The Chronicle of Matthew of Edessa*, tłum. A.E. Dostourian, London 1993.

¹⁰³ Zob. *Annae Comnenae Alexias (t. 1, Prolegomena et textus, t. 2, Indices)*, red. D.R. Reinsch, A. Kambylis, [In:] *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, t. 40 (1-2), Berlin-New York 2001, XI, 4, 6, s. 334-335; XI, 6, 8-9, s. 341-342.

¹⁰⁴ Kamāl ad-Dīn, *Extraits de la chronique d'Alep par Kemal ed-Dīn*, [In:] *Recueil des historiens des croisades. Historiens orientaux*, t. 3, Paris 1884 [=Ta'riḥ ḥalab], s. 582; całość pracy Kamāl ad-Dīna zob. *Zubdat al-ḥalab min tāriḥ Ḥalab li-l-ṣāḥib Kamāl al-Dīn 'Umar b. Aḥmad b. Abī Jarāda al-mutawaffā fi sanat 660 h.*, t. 1-2, red. S. Zakkar, Dimašq-al-Qāhira 1997/98.

¹⁰⁵ *Ta'riḥ ḥalab*, s. 583.

¹⁰⁶ *Ibidem*, s. 584.

Tughtakina, Dukaka z Damaszku i Sukmana Artukidy, wymieniony został Wahāb ibn Mahmud¹⁰⁷. Miał on dowodzić oddziałem Arabów, który zaatakował Tell Mannas, ponieważ mieszkańcy utrzymywali serdeczne kontakty z Frankami¹⁰⁸. Kamāl ad-Dīn wzmiankuje, że Arabowie pod dowództwem Wahāba ibn Mahmuda weszli w spór z Turkami i z tego powodu opuścili szeregi koalicyjnych wojsk muzułmańskich¹⁰⁹. Niemniej bierze on udział w dalszych wydarzeniach, gdyż pojawia się jako jeden z doradców Kurbugi w bitwie pod Antiochią. Wahāb proponuje, aby przeciwstawić się Frankom wychodzącym z miasta. Jednakże w tekście kroniki to nie Ibn Mahmud, ale inny, bezimienny emir zaproponował zmasowany atak na Franków, którzy nie zdążyli jeszcze całkowicie rozwinąć swoich szyków¹¹⁰.

Wiadomo, że Kamāl ad-Dīn korzystał z wcześniejszych źródeł. Nie można więc całkowicie wykluczyć transmisji pewnych treści na linii Frankowie-Muzułmanie i odwrotnie w Północnej Syrii i Palestynie w XII i XIII wieku. Powstaje zatem pytanie, czy na podstawie wzmianek Kamāl ad-Dīna możliwe jest jednoznaczne ustalenie tożsamości postaci znanych ze źródeł łacińskich? Wydaje się, że Aḥmad ibn Marwān może być identyfikowany jako dowódca cytadeli antiocheńskiej znany z *Gesta Francorum* i dzieła Piotra Tudeboda. Jednoznacznie wskazuje na to Steven Runciman¹¹¹. Jednakże brytyjski historyk, podając odniesienia źródłowe do tej informacji, powołuje się nie tylko na *Gesta Francorum*, lecz także nic na ten temat niewspominających Rajmunda z Aguilers, Fulchera z Chartres, Alberta z Akwizgranu i Anzelma z Ribemont¹¹². Być może jest to błąd powstały w czasie redakcji tekstu. Jay Rubenstein natomiast dokonuje kompilacji informacji źródłowych. Amerykański badacz wskazuje na Aḥmada ibn Marwāna jako dowódcę cytadeli Antiochii na podstawie przekazu Kamāl ad-Dīna¹¹³. Następnie powołując się na Fulchera oraz Rajmunda, historyk pisze, że Kurbuga grał w kości z jednym ze swoich podkomendnych. Stąd J. Rubenstein płynnie przechodzi do opowieści z *Historia Francorum*. Zastanawiające jest jednak to, że następnie utożsamia Mirdalima z pewnym akwitańskim apostatą z narracji Roberta Mnicha,

¹⁰⁷ *Ibidem*, s. 578, 580.

¹⁰⁸ *Ibidem*, s. 580.

¹⁰⁹ *Ibidem*, s. 582-583.

¹¹⁰ *Ibidem*, s. 583.

¹¹¹ S. Runciman, *The First Crusade: Antioch to Ascalon*, [In:] *A History of the Crusades*, red. K.M. Setton, Madison-Milwaukee-London 1969, s. 319; S. Runciman, *Dzieje wypraw krzyżowych. Pierwsza krucjata i założenie Królestwa Jerozolimskiego*, t. 1, tłum. J. Schwakopf, Katowice 2009, s. 202, 212.

¹¹² S. Runciman, *Dzieje wypraw krzyżowych...*, przypis 2, s. 320; przypis 16, s. 321; podobnie T. Asbridge, który w kwestii identyfikacji Aḥmada ibn Marwāna wskazuje na źródła łacińskie: *Gesta Francorum*, Rajmunda z Aguilers, Fulchera z Chartres i Radulfa z Caen, zob. T. Asbridge, *The First Crusade. A New History*, London 2005, przypis 3, s. 370, 244.

¹¹³ J. Rubenstein, *Armies of Heaven. The First Crusade and the Quest for Apocalypse*, New York 2011, s. 223.

który miał zostać zabity przez Kurbugę¹¹⁴. Więcej ostrożności w kwestii identyfikacji postaci wykazał m.in. Nicholas Morton, wyraźnie wskazując jedynie na relację *Gesta Francorum*, jako możliwą do połączenia z informacjami Kamāl ad-Dīna¹¹⁵.

Natomiast przypadek Wahāba ibn Mahmuda jest znacznie bardziej skomplikowany. Trudno bowiem przy tak znacznej rozbieżności pomiędzy źródłami łacińskimi a kronikarzem muzułmańskim znaleźć punkty wspólne. Wahāb u Kamāl ad-Dīna co prawda doradza Kurbudze w bitwie pod Antiochią, ale to nie on proponuje atak na siły Franków, nim ci rozwiną swoje szyki, a jest to główny wyznacznik identyfikacji tej postaci z Mirdalimem/Amirdalidem m.in. u S. Runcimana¹¹⁶. Ponadto trudno przyjąć, żeby arabskie Wahāb ibn Mahmud, a także Aḥmad ibn Marwān, przekształciły się w Mirdalim, Amir Dalis lub Amirdalis. Zwłaszcza gdy zwróci się uwagę na inne kroniki „krucjatowe”¹¹⁷, gdzie imiona tureckie i arabskie zwykle były przystosowywane do łacińskiej wymowy, a mimo wszystko oddają oryginalne brzmienie: np. *Cassianus* lub *Aoxianus* to Yağısıyan (turecka wym. 'ya:usujjan)¹¹⁸, jego syn *Sensadolus* lub *Sanxadonus* to Šams ad-Dawla¹¹⁹, *Solimannus vetus* to Sulejman sułtan Ar-Rūm¹²⁰, *Corbaras*, *Curbaram*, *Curbaan* to Kurbuga (tur. Kürboğa)¹²¹, *Danisman* to Malik Dānišmand Aḥmad Ghāzi¹²², *Maledoctus* albo *Ducath* to Dukak emir Damaszku¹²³, *Tuldequinus* to Tuğhtakin (tur. Tuğtekin) atabeg Damaszku¹²⁴.

Również inne elementy opisu w źródłach chrześcijańskich budzą poważne wątpliwości co do utożsamienia Mirdalima czy Amirdalisa z Wahābem. Rajmund informuje, że doradca Kurbugi uciekł z Antiochii i był znany krzyżowcom. Podobnie wzmiankuje Fulcher, który opisuje, że Amirdalis poznał sztandary frankijskie podczas swojej obecności w obleganym mieście. Tymczasem Kamāl ad-Dīn wyraźnie zaznacza, że Wahāb dołączył do Kurbugi, gdy ten przekroczył Eufrat¹²⁵. Trudno więc wskazać na jego wcześniejsze związki z Antiochią. Kronikarze łaciniści informują także o pochodzeniu etnicznym Wahāba, aczkolwiek w tym przypadku należy zaznaczyć, że Ormianin Firuz,

¹¹⁴ *Ibidem*, s. 223-224; por. RM, VII, 9, s. 828-829.

¹¹⁵ N. Morton, *Encountering Islam on the First Crusade*, Cambridge 2016, s. 157, 161-165, 185-186.

¹¹⁶ S. Runciman, *The First Crusade...*, s. 323; *idem*, *Dzieje wypraw krzyżowych...*, s. 211.

¹¹⁷ Na temat tzw. kronik krucjatowych zob. K. Skottki, *Christen, Muslime und der Erste Kreuzzug. Die Macht der Beschreibung in der mittelalterlichen und modernen Historiographie*, Münster-New York 2015, pp. 172-176.

¹¹⁸ *Cassianus*, np. GF, XXI, 1, s. 312; PT, s. 87; *Aoxianus*, FC, I, XXIV, 4, s. 262.

¹¹⁹ *Sensadolus*, np. GF, XXI, 2-3, s. 315-316; PT, s. 89; *Sanxadonus*, np. FC, I, XV, 7, s. 220.

¹²⁰ GF, X, 1, s. 208; PT, s. 56.

¹²¹ *Curbaram*, np. GF, XXI, 1, s. 311; *Curbaan*, np. PT, s. 88; *Corbaras*, np. RA, s. 66, 80; *Corbagath*, np. FC, I, XIX, 1, s. 242.

¹²² FC, I, XXXV, 2, s. 346.

¹²³ *Maledoctus*, np. FC, II, XLIX, 9, s. 571; *Ducath*, np. FC, II, 1, 5, s. 357.

¹²⁴ FC, II, XLIX, 9, s. 571.

¹²⁵ *Tā`riḥ ḥalab*, s. 580.

także był przez nich określany jako Turek¹²⁶. Jednak z przekazu Kamāl ad-Dīna można wywnioskować, że Ibn Mahmud najprawdopodobniej był Arabem¹²⁷. Trudno zatem na podstawie tych informacji utożsamić postać znaną z narracji Rajmunda z Aguilers czy Fulchera z Chartres z Wahābem z *Kroniki Aleppo*.

Podobnie przedstawia się identyfikacja drugiego bezimiennego emira, która wydaje się niemożliwa z powodu braku wzmianek w innych źródłach. Niemniej podejmowane były próby ustalenia tożsamości postaci w oparciu o materiał porównawczy. Heinrich Hagenmeyer zaproponował, żeby bezimiennym emirem, który otrzymał rozkaz ucieczki z pola bitwy na dany znak, był Rossilion z dzieła Alberta z Akwizgranu, na dodatek tożsamy z Rouge Lion („Czerwonym Lwem”) z *Chanson d'Antioche*¹²⁸. Jednakże taka identyfikacja wydaje się wysoce wątpliwa. Po pierwsze nie powinno ulegać wątpliwości, że Rouge Lion to postać fikcyjna, na dodatek odgrywająca zupełnie inną rolę w utworze. W *Chanson d'Antioche* jest jednym z ważniejszych dowódców muzułmańskich i w bitwie pod Antiochią ginie z ręki Roberta z Normandii¹²⁹. Po drugie wzmianki z *Historia Hierosolymitanae expeditionis* trudno odnieść akurat do bezimiennego emira, pełniącego określoną funkcję w narracji *Gesta Francorum*. Albert podkreśla jego związki z Yağısyanem, a nie z Kurbugą¹³⁰. Rossilion w przedstawieniu bitwy pod Antiochią znajduje się w grupie wojsk muzułmańskich, która podpala trawę, jednak czyn ten nie ma nic wspólnego z daniem znaku do ucieczki z *Gesta Francorum*, gdyż pożar miał służyć pokonaniu Franków. Nie jest więc to żaden rozkaz Kurbugi. Ponadto Rossilion występuje jako towarzysz wodza Turków, Sulejmana¹³¹.

Podsumowując, można zaobserwować, że po dokonaniu analizy relacji kronikarzy-uczestników krucjaty wyłania się dość klarowny obraz kreacji postaci w poszczególnych utworach. W ujęciu *Gesta Francorum* oraz *Historia de Hierosolymitano Itinere* Piotra Tudeboda, a także blisko związanych z nimi pod względem układu materiału i treści pracach Roberta Mnicha, Guiberta z Nogent i Balderyka z Dol, pojawiają się dwaj dowódcy związani z Kurbugą. Zostali określani poprzez tytuł emir (*ammiralius* bądź *admiratus*, *amiralius* etc.). W narracji obaj pełnią funkcję profetyczną wskazującą, że muzułmanie przegrają bitwę. Ponadto dowódca cytadeli antiocheńskiej, widząc klęskę swoich wojsk, poddaje się Frankom i przechodzi na chrześcijaństwo. Bardzo prawdopodobnym wydaje się ustalenie jego

¹²⁶ RA, s. 64: „Quidam de Turcis” („Pewien z Turków”); FC, I, XVII, 2, s. 231: „Apparuit enim Dominus quidam Turco” („Bóg bowiem ukazał się pewnemu Turkowi”).

¹²⁷ *Tā' rih ḥalab*, s. 580, 582-583.

¹²⁸ GF, przypis 16, s. 372.

¹²⁹ *The Chanson d'Antioche*, 357, s. 312.

¹³⁰ AA, III, 36, s. 364.

¹³¹ AA, IV, 49, s. 424: „Solimannus vero, dux Turcorum, et Rossilion, consocius eius” („Sulejman wódz Turków i jego towarzysz Rossilion”).

Tabela 1. Zestawienie łacińskich określeń muzułmańskich postaci, występujących w opisach walk o Antiochię w chrześcijańskich źródłach do około połowy XII wieku

Postać	Określenie łacińskie	Źródło (w kolejności chronologicznej)	Wydarzenie
Dowódca cytadeli antiocheńskiej	ammiralius/ amiralius	<i>Gesta Francorum</i>	po zwycięstwie Franków przekazuje im cytadelę i przyjmuje chrzest
		Piotr Tudebod, <i>Historia de Hierosolymitano Itinere</i>	
	admiratus	XVI. <i>Epistula ad Urbanum II papam...</i>	
	admiratus/ amiralius	Balderyk z Dol, <i>Historiae Hierosolymitanae libri IV</i>	
		Orderyk Vitalis, <i>Historia Ecclesiastica</i>	
procer	Guibert z Nogent, <i>Gesta Dei per Francos</i>		
admiraldus	Robert Mnich, <i>Historia Hierosolymitana</i>	po zwycięstwie Franków przekazuje im cytadelę i wraz z 300 towarzyszami przyjmuje chrzest	
Jeden z członków garnizonu Antiochii	iuuenis de Perside natus	Gilles (Idzi) z Paryża, <i>Historia Vie Hierosolymitane</i>	przyjmuje chrzest po zwycięstwie Franków i wraz z 300 towarzyszami
Zarządca dóbr Kurbugi	amiralius	<i>Gesta Francorum</i>	ucieka z pola bitwy na dany znak
		Piotr Tudebod, <i>Historia de Hierosolymitano Itinere</i>	
	procurator/ amiralius	Balderyk z Dol, <i>Historiae Hierosolymitanae libri IV</i> Orderyk Vitalis, <i>Historia Ecclesiastica</i>	
major domus	Guibert z Nogent, <i>Gesta Dei per Francos</i>		
Jeden z dowódców Kurbugi	Mirdalim	Rajmund z Aguilers, <i>Historia Francorum</i>	doradza Kurbudze przed bitwą
	Amirdalis (Amir Dalis?)	Fulcher z Chartres, <i>Historia Hierosolymitana</i>	
	Amedelis	<i>Chanson d'Antioche</i>	

tożsamości, gdyż na podstawie przekazu z *Kroniki Aleppo* Kamāl ad-Dīna można zakładać, że jest to Aḥmad ibn Marwān. Natomiast Rajmund z Aguilers oraz Fulcher z Chartres wspominają o innej, tylko jednej postaci, doradcy Kurbugi o imieniu Mirdalim bądź Amirdalis (Amir Dalis?). Przed decydującą bitwą przebywa on w obozie muzułmańskim, a swoją rolę w narracji podkreśla negatywny wizerunek atabega Mosulu, który ponosi klęskę w starciu z Frankami. Można zatem zauważyć, że kronikarze-uczestnicy pierwszej krucjaty pisali swoje dzieła w określonym

celu, dostosowując substrat faktyczny do literackiej konwencji, wyrażającej moralny i symboliczny przekaz źródeł. W tak zarysowanej perspektywie próby identyfikacji poszczególnych drugoplanowych muzułmańskich dowódców nie muszą zakończyć się sukcesem. Równie dobrze mogą to być bohaterowie literaccy, będący inwencją własną autorów, lub niewzmiankowane gdzie indziej postacie, które stały się podstawą do stworzenia określonej opowieści, jak najprawdopodobniej w przypadku Mirdalisa czy Amirdalisa.

Bibliografia

Źródła

- Albert of Aachen's History of the Journey to Jerusalem*, Vol. 1, Books 1-6. *The First Crusade, 1095-1099*, tłum. S.B. Edgington, Farnham-Burlington 2013.
- Alberti Aquensis Historia Hierosolymitana*, [In:] *Recueil des historiens des croisades. Historiens occidentaux*, t. 4, Paris 1879, s. 265-713.
- Annae Comnenae Alexias (t. 1, Prolegomena et textus, t. 2, Indices)*, red. D.R. Reinsch, A. Kambylis, [In:] *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, t. 40 (1-2), Berlin-New York 2001.
- Armenia and the Crusades. The Chronicle of Matthew of Edessa*, tłum. A.E. Dostourian, London 1993.
- Capitulatio de partibus Saxoniae*, [In:] *Monumenta Germaniae Historica, Fontes iuris* 4, wyd. C. von Schwerin, Hanover 1918, s. 37-44.
- Fulcheri Carnotensis Historia Hierosolymitana (1095-1127)*, wyd. H. Hagenmeyer, Heidelberg 1913.
- Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum*, wyd. H. Hagenmeyer, Heidelberg 1890.
- Gesta Tancredi in expeditione Hierosolymitana auctore Radulfo Cadomensis*, [In:] *Recueil des historiens des croisades. Historiens occidentaux*, t. 3, Paris 1866, s. 587-716.
- Guiberti abbati Novigentis Gesta Dei per Francos*, [In:] *Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis*, t. 127, wyd. R.B.C. Huygens, Turnhout 1996.
- Historia quae dicitur Gesta Dei per Francos edita a venerabili Domno Guiberto, abbate monasterii Sanctae Mariae Novigenti*, [In:] *Recueil des historiens des croisades. Historiens occidentaux*, t. 4, Paris 1879, s. 113-263.
- Kamāl ad-Dīn, *Extraits de la chronique d'Alep par Kemal ed-Dīn*, [In:] *Recueil des historiens des croisades. Historiens orientaux*, t. 3, Paris 1884, s. 577-690.
- Le „Liber” de Raymond d'Aguilers*, wyd. J.H. Hill, L.L. Hill, Paris 1969.
- Orderic Vitalis, *The Ecclesiastical History*, t. 5, wyd. i tłum. M. Chibnall, Oxford 1975.
- Peter Tudeboe, *Historia de Hierosolymitano Itinere*, wyd. J.H. Hill, L.L. Hill, Paris 1977.
- Raymond of Aguilers, *Historia Francorum Qui Ceperunt Iherusalem*, tłum. J.H. Hill, L.L. Hill, Philadelphia 1968.
- Roberti Monachi Historia Iherosolimitana*, [In:] *Recueil des historiens des croisades. Historiens occidentaux* t. 3, Paris 1866, s. 717-882.
- The Canso d'Antiocha. An Occitan Epic Chronicle of the First Crusade*, wyd. i tłum. C. Sweetenham, L.M. Paterson, Aldershot-Burlington 2003.
- The Chanson d'Antioche An Old French Account of the First Crusade*, tłum. S.B. Edgington, C. Sweetenham, London-New York 2011.
- The councils of Urban II, t. 1, Decreta Claromontensia*, wyd. R. Somerville, Amsterdam 1972.

- The Damascus Chronicle of the Crusades. Extracted and translated from the Chronicle of Ibn al-Qalanisi*, tłum. H.A.R. Gibb, London 1932.
- The Deeds of the Franks and Other Jerusalem-Bound Pilgrims. The Earliest Chronicle of the First Crusade*, tłum. N. Dass, Lanham-Boulder-New York-Toronto-Plymouth 2011.
- The Historia Ierosolymitana of Baldric of Bourgueil*, wyd. S.J. Biddlecombe, Woodbridge 2014.
- The Historia Iherosolimitana of Robert the Monk*, wyd. D. Kempf, M. Bull, Woodbridge 2013.
- The Historia Vie Hierosolymitane of Gilo of Paris, and a Second Anonymous Author*, wyd. i tłum. C.W. Grocock, J.E. Siberry, Oxford 1997.
- William of Malmesbury, *Gesta Regum Anglorum. The History of the English Kings*, t. 1, wyd. i tłum. R.A.B. Mynors, R.M. Thomson, W. Winterbottom, Oxford 1998.
- XV. *Epistula II Anselmi de Ribodimonte ad Manassem archiepiscopum Remorum*, [In:] *Die Kreuzzugsbriefe aus den Jahren 1088-1100. Eine Quellensammlung zur Geschichte des Ersten Kreuzzuges*, wyd. H. Hagenmeyer, Innsbruck 1901, s. 156-160.
- XVI. *Epistula Boemundi, Raimundi comitis S. Aegidii, Godefridi ducis Lotharingiae, Roberti comitis Normanniae, Roberti comitis Flandrensis, Eustachii comitis Bononiae ad Urbanum II papam*, [In:] *Die Kreuzzugsbriefe aus den Jahren 1088-1100. Eine Quellensammlung zur Geschichte des Ersten Kreuzzuges*, wyd. H. Hagenmeyer, Innsbruck 1901, s. 161-165.
- Zubdat al-ḥalab min tāriḥ Ḥalab li-l-ṣāḥib Kamāl al-Dīn 'Umar b. Aḥmad b. Abī Jarāda al-mutawaffā fi sanat 660 h.*, t. 1-2, red. S. Zakkar, Dimasq-al-Qāhira 1997/98.

Literatura

- Asbridge T., *The First Crusade. A New History*, London 2005.
- Bull M., *The eyewitness accounts of the First Crusade as political scripts*, „Reading Medieval Studies” 2010, 36, s. 23-37.
- Bull M., *The Relationship Between the Gesta Francorum and Peter Tudebode's Historia de Hierosolymitano Itinere: The Evidence of a Hitherto Unexamined Manuscript (St. Catharine's College, Cambridge, 3)*, „Crusades” 2012, 11, s. 1-17.
- Cole P.J., *The Preaching of the Crusades to the Holy Land: 1095-1270*, Cambridge Mass. 1991.
- Cook R.F., *Chanson d'Antioche, chanson de geste: le cycle de la croisade est-il épique?*, Amsterdam 1980.
- Daniel N., *Heroes and Saracens. An Interpretation of the Chansons de Geste*, Edinburgh 1984.
- di Carpegna Falconieri T., *Popes through the Looking Glass, or »Ceci n'est pas un pape«*, „Reti Medievali Rivista” 2012, 13, 1, s. 121-136.
- Eddé A.-M., *Kamāl al-Dīn 'Umar Ibn al-'Adīm*, [In:] *Medieval Muslim Historians and the Franks in the Levant: Studies and Texts*, red. A. Mallet, Leiden-Boston 2015, s. 109-135.
- Edgington S.B., *Albert of Aachen and the Chansons de Geste*, [In:] *The Crusades and Their Sources: Essays Presented to Bernard Hamilton*, red. J. France. W.G. Zajac, Aldershot 1998, s. 23-38.
- Epp V., *Fulcher von Chartres: Studien zur Geschichtsschreibung des ersten Kreuzzuges*, Düsseldorf 1990.
- Flori J., *Chroniqueurs et propagandistes. Introduction critique aux sources de la Première croisade*, Genève 2010.
- Flori J., *De l'Anonyme normand à Tudebode et aux Gesta Francorum. L'impact de la propagande de Bohémond sur la critique textuelle des sources de la première croisade*, „Revue d'Histoire Ecclésiastique” 2007, 102, s. 717-746.
- France J., *The Anonymous Gesta Francorum and the Historia Francorum qui ceperunt Iherusalem of Raymond of Aguilers and the Historia de Hierosolymitano itinere of Peter Tudebode: An Analysis of the Textual Relationship between Primary Sources for the First Crusade*, [In:] *The Crusades and Their Sources: Essays Presented to Bernard Hamilton*, red. J. France. W.G. Zajac, Aldershot 1998, s. 39-70.

- France J., *The Use of the Anonymous Gesta Francorum in the Early Twelfth-Century Sources for the First Crusade*, [In:] *From Clermont to Jerusalem: The Crusades and Crusader Societies, 1095-1500*, red. A.V. Murray, Turnhout 1998, s. 29-42.
- Gicquel Y., *Le Combat des Trente, Épopée au cœur de la mémoire bretonne*, Spézet 2004.
- Glaesener H., *La prise d'Antioche en 1098 dans la littérature épique française*, „Revue belge de philologie et d'histoire” 1940, 19, s. 66-85.
- Harari Y.N., *Eyewitnessing in Accounts of the First Crusade: The Gesta Francorum and Other Contemporary Narratives*, „Crusades” 2004, 3, s. 77-99.
- Iorga N., *Les narrateurs de la première croisade*, Paris 1928.
- John S., *Historical Truth and the Miraculous Past: The Use of Oral Evidence in Twelfth-Century Latin Historical Writing on the First Crusade*, „English Historical Review” 2015, 130, s. 263-301.
- Jonin P., *La partie d'échecs dans l'épopée médiévale*, [In:] *Mélanges de langue et de littérature du Moyen Âge et de la Renaissance offerts à Jean Frappier*, t. 1, Genève 1970, s. 483-497.
- Kleber H., *Wer ist der Verfasser der Chanson d'Antioche? Revision einer Streitfrage*, „Zeitschrift für französische Sprache und Literatur” 1984, 94, s. 115-142.
- Klein C., *Raimund von Aguilers: Quellenstudie zur Geschichte des ersten Kreuzzuges*, Berlin 1892.
- Knoch P., *Studien zu Albert von Aachen. Der erste Kreuzzug in der deutschen Chronistik*, Stuttgart 1966.
- L'Abbé Filet, *Un chevalier du Vivrais à la Première Croisade: Ponce de Balazuc*, Privas Imprimerie Centrale de l'Ardèche 1895.
- Lapina E., *Nec signis nec testibus creditor. The Problem of Eyewitnesses in the Chronicles of the First Crusade*, „Viator: Medieval and Renaissance Studies” 2007, 38, s. 117-139.
- Laudage Ch., *Kampf um den Stuhl Petri. Die Geschichte der Gegenpäpste*, Freiburg im Breisgau 2012.
- Le Concile de Clermont de 1095 et l'appel à la croisade*, red. A. Vauchez, Rome 1997.
- Les épopées de la croisade*, red. K.-H. Bender, H. Kleber, Stuttgart 1987.
- Louchiskaya S., *Barbarae nationes: les peuples musulmans dans les chroniques de la Première Croisade*, [In:] *Autour de la Première Croisade, Actes du Colloque de la Society for the Study of the Crusades and the Latin East (Clermont-Ferrand, 22-25 juin 1995)*, red. M. Balard, Paris 1996, s. 99-107.
- Louchitskaya S., *L'idée de conversion dans les chroniques de la première croisade*, „Cahiers de civilisation médiévale” 2002, 177, s. 39-53.
- Loyalty in the Middle Ages: Ideal and Practice of a Cross-Social Value*, red. J. Sonntag, C. Zermatten, Turnhout 2015.
- Maleczyński K., *Studia nad dokumentem polskim*, Wrocław 1971.
- Ménager L.-R., *Amiratus – Ἀμιραῦς. L'Émirat et les Origines de l'Amirauté (XIe-XIIIe siècles)*, Paris 1960.
- Morris C., *The Gesta Francorum as Narrative History*, „Reading Medieval Studies” 1993, 19, s. 55-71.
- Morton N., *Encountering Islam on the First Crusade*, Cambridge 2016.
- Munro D.C., *The Speech of Pope Urban II at Clermont 1095*, „The American Historical Review” 1906, 11, s. 231-242.
- Naus J., *The „Historia Iherosolimitana” of Robert the Monk and the Coronation of Louis VI*, [In:] *Writing the Early Crusades: Text, Transmission and Memory*, red. M. Bull, D. Kempf, Woodbridge 2014, s. 105-115.
- Oehler H., *Studien zu den Gesta Francorum*, „Mittelateinisches Jahrbuch” 1970, 6, s. 58-97.
- Ricoeur P., *Język, tekst, interpretacja. Wybór pism*, tłum. P. Graff, K. Rosner, Warszawa 1989.
- Riley-Smith J., *The First Crusaders, 1095-1131*, London 1997.
- Rubenstein J., *Armies of Heaven. The First Crusade and the Quest for Apocalypse*, New York 2011.
- Rubenstein J., *Guibert of Nogent, Albert of Aachen and Fulcher of Chartres: Three Crusade Chronicles Intersect*, [In:] *Writing the Early Crusades: Text, Transmission and Memory*, red. M. Bull, D. Kempf, Woodbridge 2014, s. 24-37.
- Rubenstein J., *Putting History to Use: Three Crusade Chronicles in Context*, „Viator: Medieval and Renaissance Studies” 2004, 35, s. 131-168.

- Rubenstein J., *What is the Gesta Francorum, and who was Peter Tudebode?*, „Revue Mabillon” 2005, 16, s. 179-204.
- Runciman S., *Dzieje wypraw krzyżowych. Pierwsza krucjata i założenie Królestwa Jerozolimskiego*, t. 1, tłum. J. Schwakopf, Katowice 2009.
- Runciman S., *The First Crusade: Antioch to Ascalon*, [In:] *A History of the Crusades*, red. K.M. Setton, Madison-Milwaukee-London 1969, s. 308-343.
- Russo L., *Ricerche sull' „Historia Iherosolimitana” di Roberto di Reims*, „Studi Medievali” 2002, 48, s. 651-691.
- Skottki K., *Christen, Muslime und der Erste Kreuzzug. Die Macht der Beschreibung in der mittelalterlichen und modernen Historiographie*, Münster-New York 2015.
- Skwirczyński K., *Recepcja idei gregoriańskich w Polsce do początku XIII wieku*, Wrocław 2005.
- Sprenger K.M., *The Tiara in the Tiber. An Essay on the damnatio in memoria of Clement III (1084-1100) and Rome's River as a Place of Oblivion and Memory*, „Reti Medievali Rivista” 2012, 13, 1, s. 153-174.
- Strack G., *The Sermon of Urban II in Clermont and the Tradition of Papal Oratory*, „Medieval Sermon Studies” 2012, 56, s. 30-45.
- Tolan J.V., *Sons of Ishmael. Muslims through European Eyes in the Middle Ages*, Gainesville 2008.
- Trotter D.A., *Medieval French Literature and the Crusades (1100-1300)*, Genève 1988.
- Witzel H.-J., *Le problème de l'auteur des Gesta Francorum*, „Moyen-Age” 1955, 61, s. 319-328.
- Wolf K.B., *Crusade and Narrative: Bohemond and the Gesta Francorum*, „Journal of Medieval History” 1991, 17, s. 207-216.
- Ziese J., *Wibert von Ravenna. Der Gegenpapst Clemens III (1084-1100)*, Stuttgart 1982.

AMIRALIUS, MIRDALIM, AMIRDALIS –
KREACJA MUZUŁMAŃSKICH DOWÓDCÓW W CZASIE WALK O ANTIOCHIĘ
W ŁACIŃSKICH ŹRÓDŁACH DOBY PIERWSZYCH KRUCJAT
(DO OKOŁO POŁOWY XII WIEKU)

Streszczenie

W artykule poruszono trzy główne zagadnienia: przedstawienie drugoplanowych muzułmańskich dowódców w opisach walk o Antiochię w łacińskich relacjach uczestników pierwszej krucjaty; transmisję tych treści w kronikach drugiej generacji historyków wyprawy krzyżowej; próbę identyfikacji wzmiankowanych bohaterów z rzeczywistymi postaciami historycznymi. Podstawową bazą źródłową były relacje uczestników wyprawy do Jerozolimy takie jak *Gesta Francorum*, *Historia de Hierosolymitano Itinere* Piotra Tudeboda, *Historia Francorum* Rajmunda z Aguilers i *Historia Hierosolymitana* Fulchera z Chartres. W artykule wskazano na zróżnicowany wybór treści u poszczególnych autorów chrześcijańskich w celu kreacji wydarzeń. Badanie transmisji polegało na zestawieniu wspomnianych wyżej tekstów z kronikami tzw. drugiej generacji historyków pierwszej krucjaty do około poł. XII wieku (Balderyka z Dol, Roberta Mnicha, Guiberta z Nogent czy Orderyka Vitalisa, z uwzględnieniem *Chanson d'Antioche* jako dzieła o bliżej niesprecyzowanej chronologii). Na tej podstawie zasygnalizowano możliwe drogi przekazu określonych wątków, wskazujące na silne oddziaływanie tradycji *Gesta Francorum*. W celu identyfikacji omawianych postaci muzułmańskich wykorzystano również materiał pochodzący z innych kręgów kulturowych (np. *Kronika Aleppo* Kamāla ad-Dīna). Zestawienie wzmianek łacińskich i przede wszystkim muzułmańskich pozwoliło na określenie, w jakim stopniu bohaterowie, przedstawiani w kronikach frankijskich, odpowiadają substratowi faktycznemu.

Słowa kluczowe: pierwsza wyprawa krzyżowa, oblężenie Antiochii, przedstawienie „obcego”, muzułmanie, transmisja treści, kronikarze pierwszej krucjaty

AMMIRALIUS, MIRDALIM, AMIRDALIS –
THE DEPICTION OF MUSLIM COMMANDERS
DURING THE STRUGGLE OF ANTIOCH IN LATIN SOURCES FROM THE FIRST CRUSADE
(UNTIL C. THE MID-TWELFTH CENTURY)

S u m m a r y

The article considers three main issues: the representation of the secondary Muslim commanders in descriptions of the military struggles under the city of Antioch; the transmission of content in sources from the next generations of the First Crusade's historians; the attempt to identify the Muslim commanders mentioned in Latin sources with real historical figures. The main sources were accounts of the participants of the expedition to Jerusalem such as the *Gesta Francorum*, Peter Tudebode's *Historia de Hierosolymitano Itinere*, Raymond of Aguilers' *Historia Francorum* and Fulcher of Chartres' *Historia Hierosolymitana*. The article indicates the diversity in the content provided by individual Christian authors, who each aim to create their own visions of events. The study of the transmission of content consisted in comparing the abovementioned texts with the chronicles of the so-called second generation of the First Crusade's historians from up to around the middle of the 12th century (Baldric of Dol, Robert the Monk, Guibert of Nogent, Orderic Vitalis, and *Chanson d'Antioche* – a work with unspecified chronology). On this basis, the possible routes of the transmission of specific content have been signaled, indicating the strong influence of the *Gesta Francorum's* tradition. In aim to identify the discussed Muslim commanders, information from other cultural circles has been used (e.g. *Chronicle of Aleppo* of Kamāl ad-Dīn). A comparison between references from the Latin sources with the Muslim ones allowed to determinate to what extent the characters depicted in the Frankish chronicles correspond to factual sources.

Keywords: The First Crusade, Siege of Antioch, Representation of the "other", the Muslims, the content's transmission, the First Crusade's chroniclers